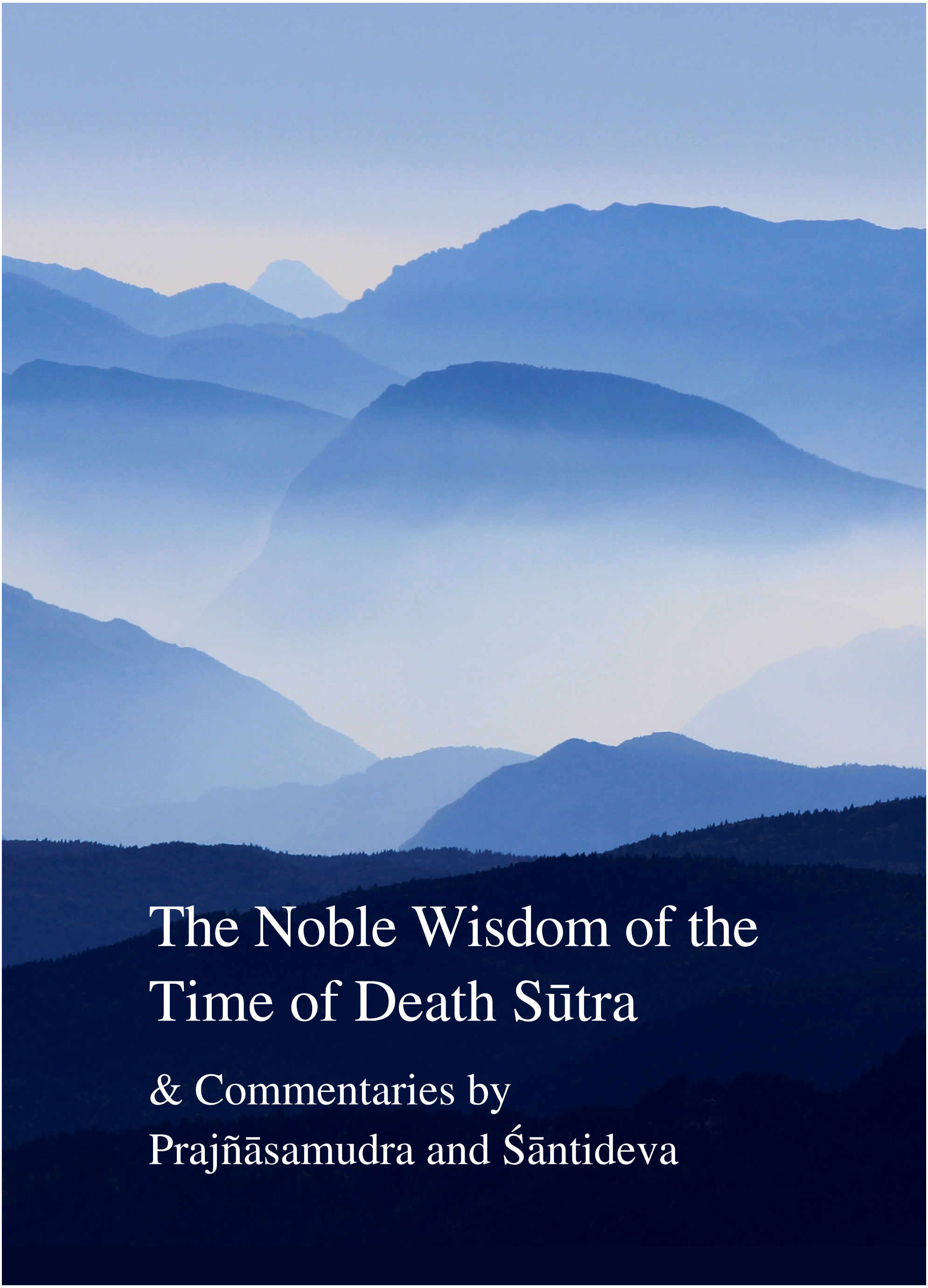

The Noble Wisdom of the Time of Death Sūtra

& Commentaries by Prajñāsamudra and Śāntideva

The Noble Wisdom of the Time of Death Sūtra

&

Commentaries by Prajñāsamudra and Śāntideva

We dedicate the merit of this work to the perfect flourishing of the teachings, teachers, and students. In the words of the great masters of the past:

May the teachers appear in the world,
May the teachings shine like the rays of the sun,
May the holders of the teachings live in harmony and flourish.
Thus may there be the auspiciousness for the teachings to remain!

Translated and published by
Lhasey Lotsawa Translations & Publications

Lhasey Lotsawa Translations & Publications
P.O. Box 19704
Kathmandu
Nepal

www.lhaseylotsawa.org

© Copyright 2015 by Chokgyur Lingpa Foundation.

All rights reserved. No part of this book may be reproduced in any form or by any means, electronic or mechanical, including photocopying, recording, or by any information storage or retrieval system, without permission in writing from the publisher.

Contents

Introduction *by Kyabgön Phakchok Rinpoche* 1

The Noble Wisdom of the Time of Death Sūtra 4

A Commentary on
the Wisdom of the Time of Death Sūtra
by Prajñāsamudra 10

A Commentary on
the Wisdom of the Time of Death Sūtra
by Śāntideva 36

The Noble Wisdom of the Time of Death Sūtra
arranged for chanting 77

Introduction

By Kyabgön Phakchok Rinpoche

The Buddha's teachings are both vast and profound—vast in the sense that they teach many different methods to enlightenment, and profound because of the depth of those teachings. But nevertheless, as the Buddha's disciples we are sometimes unclear as to how we should practice this vast and profound dharma, which can seem confusing at first.

This short Mahāyāna sūtra, entitled *The Noble Wisdom at the Time of Death*, condenses the whole of the Buddha's teachings into five essential points, which are presented in a pithy way that is easy to apply. These five points are:

- the *view* of emptiness,
- the *motivation* of bodhicitta,
- the *meditation* on profound emptiness,
- the *understanding* of impermanence, which encourages diligence on the path,
- the *fruition* which manifests from that understanding.

When I first read this sūtra I found it extremely helpful, as it dispelled many doubts that had been lingering in my mind. It confirmed that the teachings on emptiness, non-referential meditation, impermanence and so forth really are the direct words of the Buddha and not just creations of people who appeared centuries later. Several years ago, thinking that this sūtra could likewise benefit others, I asked some of my dharma students to translate it for English-speaking students, together with its two commentaries that are found in the Tengyur (the collection of translated treatises).

It is my aspiration that all who encounter this book will recite and reflect upon this sūtra everyday.

If we can keep in mind and put into practice the five points taught here (the unmistaken view, motivation, meditation, understanding, and fruition), then we can become good practitioners.

May all be auspicious!

The Sūtra

༄༅། །འཕགས་པ་འདའ་ཀ་ཡེ་ཤེས་ཞེས་བྱ་བའི་མདོ་བཞུགས་སོ།།

རྒྱ་གར་སྐད་དུ། ཨཱརྱ་ཨ་ཏྲ་ཡ་ཛྙཱ་ན་ནཱ་མ་མཧཱ་ཡཱ་ན་སཱུ་ཏྲ། བོད་སྐད་དུ། འཕགས་པ་འདའ་ཀ་ཡེ་ཤེས་ཞེས་བྱ་བ་ཐེག་པ་ཆེན་པོའི་མདོ།

སངས་རྒྱས་དང་བྱང་ཆུབ་སེམས་དཔའ་ཐམས་ཅད་ལ་ཕྱག་འཚལ་ལོ། །

འདི་སྐད་བདག་གིས་ཐོས་པ་དུས་གཅིག་ན། བཅོམ་ལྡན་འདས་འོག་མིན་ལྷའི་རྒྱལ་པོའི་ཁང་བཟང་ན་བཞུགས་ཏེ་འཁོར་ཐམས་ཅད་ལ་ཆོས་སྟོན་པ་དང་། བྱང་ཆུབ་སེམས་དཔའ་སེམས་དཔའ་ཆེན་པོ་ནམ་མཁའི་སྙིང་པོས་བཅོམ་ལྡན་འདས་ལ་ཕྱག་འཚལ་ནས་འདི་སྐད་ཅེས་གསོལ་ཏོ། །བཅོམ་ལྡན་འདས་བྱང་ཆུབ་སེམས་དཔའ་ནམ་འཆི་ཁ་མའི་སེམས་ཇི་ལྟར་བལྟ་བར་བགྱི། བཅོམ་ལྡན་འདས་ཀྱིས་བཀའ་སྩལ་པ། ནམ་མཁའི་སྙིང་པོ་བྱང་ཆུབ་སེམས་དཔའ་ནམ་འཆི་བའི་ཚེ་འདའ་ཀ་ཡེ་ཤེས་བསྒོམ་པར་བྱའོ། །དེ་ལ་འདའ་ཀ་ཡེ་ཤེས་ནི་ཆོས་ཐམས་ཅད་རང་བཞིན་གྱིས་རྣམ་པར་དག་པས་ན་དངོས་པོ་མེད་པའི་འདུ་ཤེས་རབ་ཏུ་བསྒོམ་པར་བྱའོ། །ཆོས་ཐམས་ཅད་བྱང་ཆུབ་ཀྱི་སེམས་སུ་འདུས་པས་ན་སྙིང་རྗེ་ཆེན་པོའི་འདུ་ཤེས་རབ་ཏུ་བསྒོམ་པར་བྱའོ། །ཆོས་ཐམས་ཅད་རང་བཞིན་གྱིས་འོད་གསལ་བས་ན་མི་དམིགས་པའི་འདུ་ཤེས་རབ་ཏུ་བསྒོམ་པར་བྱའོ། །དངོས་པོ་ཐམས་ཅད་མི་རྟག་པས་ན

The Noble
Wisdom of the Time of Death Sūtra

In the Indian language: *Āryātyayajñānanāmamahāyānasūtra.*
In the Tibetan language: *pakpa daka yeshe shyé jawa tekpa chenpo do*.
In the English language: *The Noble Mahāyāna Sūtra entitled Wisdom of the Time of Death.*

Homage to all buddhas and bodhisattvas!

Thus I once heard. The Bhagavān was present in the palace of the king of the gods of Akaniṣṭa teaching the dharma to his retinue when the bodhisattva mahāsattva Ākāśagarbha prostrated to the Bhagavān and asked the following question: "Bhagavān, how should a bodhisattva regard the mind at the time of death?"

The Bhagavān then replied: "Ākāśagarbha, at the moment of death, the bodhisattva should train in the wisdom of the time of death. The wisdom of the time of death consists of the following: Since all phenomena are naturally pure, cultivate well the notion of lack of existence. Since all dharmas are contained within bodhicitta, cultivate well a mind of great compassion. Since all phenomena are naturally luminous, cultivate

ཅི་ལ་ཡང་མི་ཆགས་པའི་འདུ་ཤེས་རབ་ཏུ་བསྒོམ་པར་བྱའོ། །སེམས་རྟོགས་ན་ཡེ་ཤེས་ཡིན་པས་ན་སངས་རྒྱས་གཞན་དུ་མི་བཙལ་བའི་འདུ་ཤེས་རབ་ཏུ་བསྒོམ་པར་བྱའོ། །བཅོམ་ལྡན་འདས་ཀྱིས་ཚིགས་སུ་བཅད་དེ་བཀའ་སྩལ་པ།

ཆོས་རྣམས་རང་བཞིན་རྣམ་དག་པས། །
དངོས་པོ་མེད་པའི་འདུ་ཤེས་བསྒོམ། །
བྱང་ཆུབ་སེམས་དང་རབ་ལྡན་པས། །
སྙིང་རྗེ་ཆེན་པོའི་འདུ་ཤེས་བསྒོམ། །
ཆོས་རྣམས་རང་བཞིན་འོད་གསལ་བས། །
དམིགས་པ་མེད་པའི་འདུ་ཤེས་བསྒོམ། །
དངོས་པོ་ཐམས་ཅད་མི་རྟག་པས། །
ཆགས་པ་མེད་པའི་འདུ་ཤེས་བསྒོམ། །
སེམས་ནི་ཡེ་ཤེས་འབྱུང་བའི་རྒྱུ། །
སངས་རྒྱས་གཞན་དུ་མ་ཚོལ་ཅིག །

བཅོམ་ལྡན་འདས་ཀྱིས་དེ་སྐད་ཅེས་བཀའ་སྩལ་པ་དང་། བྱང་ཆུབ་སེམས་དཔའ་ནམ་མཁའི་སྙིང་པོ་ལ་སོགས་པའི་འཁོར་འདུས་པ་ཐམས་ཅད་རབ་ཏུ་དགའ་མགུ་ཡི་རངས་ནས། བཅོམ་ལྡན་འདས་ཀྱིས་གསུངས་པ་ལ་མངོན་པར་བསྟོད་དོ། །འཕགས་པ་འདའ་ཀ་ཡེ་ཤེས་ཞེས་བྱ་བ་ཐེག་པ་ཆེན་པོའི་མདོ་རྫོགས་སོ།། །།མངྒ་ལཾ།།

well a mind free of reference point. Since all entities are impermanent, cultivate well a state of mind that is not attached to anything at all. When the mind is realized, that itself is wisdom. Therefore, cultivate well the notion that buddha is not to be searched for elsewhere." The Bhagavān then spoke the following verses:

> "Since phenomena are by nature pure,
> Cultivate the notion of lack of existence.
> Since they are infused with bodhicitta,
> Cultivate a mind of great compassion.
> Since everything is naturally luminous,
> Cultivate a mind free of reference point.
> Since all entities are impermanent,
> Cultivate a state of mind that is free of
> attachment.
> Mind is the cause for the arising of wisdom;
> Don't search for buddha elsewhere!"

The Bhagavān having said this, the bodhisattva Ākāśagarbha and all those gathered in the retinue rejoiced with delight and praised the Bhagavān's teaching.

This completes the noble Mahāyāna Sūtra entitled *Wisdom of the Time of Death*. Auspiciousness!

The Commentaries

༄༅། །འཕགས་པ་འདའ་ཀ་ཡེ་ཤེས་ཀྱི་མདོའི་རྣམ་པར་བཤད་པ་བཞུགས་སོ།།

རྒྱ་གར་སྐད་དུ། ཨཱརྻ་ཨ་ཏི་ཛྙཱ་ན་སཱུ་ཏྲ་བྱཱ་ཁྱཱ་ན། བོད་སྐད་དུ། འཕགས་པ་འདའ་ཀ་ཡེ་ཤེས་ཀྱི་མདོའི་རྣམ་པར་བཤད་པ། དཔལ་རྣམ་པར་སྣང་མཛད་ལ་ཕྱག་འཚལ་ལོ། །མ་སྐྱེས་སྟོང་པའི་རྣམ་པ་ཉིད། །སྐྱེ་བ་བསྟན་པས་སྣང་མཛད་པ། །རྣམ་པར་སྣང་མཛད་ཐུགས་རྗེ་ཅན། །ཡོངས་སྤྱོད་རྫོགས་སྐུར་ཕྱག་འཚལ་ཏེ། །ངེས་པ་དོན་གྱི་མདོ་སྡེ་ཡི། །རྣམ་པར་བཤད་པ་ཙམ་བྱ་ཡི། །མ་ནོར་ངེས་པའི་ལམ་འདོད་རྣམས། །ཚུལ་འདི་ལ་ནི་འཇུག་པར་གྱིས། །དགོས་འབྲེལ་གྱི་དོན་ཀླད་དུ་མ་བསྟན་ན་རྟོགས་པ་དང་ལྡན་པ་དག་འཇུག་པར་མི་འགྱུར་བས་དེ་བསྟན་ཏེ། འདའ་ཀ་ཡེ་ཤེས་ཞེས་བྱ་བ་དེ་བཞིན་གཤེགས་པ་རྣམས་ཀྱི་ཐུགས་ཀྱི་གསང་བའི་མཛོད་འདི་ནི་བརྗོད་པར་བྱའོ། །

A Commentary on the Wisdom of the Time of Death Sūtra

By Prajñāsamudra

In the Indian language: *Āryātyayajñānasūtravyākhyānam.*
In the Tibetan language: *pakpa daka yeshe kyi do'i nampar shepa*.
In the English language: *A Commentary on the Wisdom of the Time of Death Sūtra*.

Homage to the glorious Vairocana!

> The appearance of unborn emptiness,
> Illuminating the world with his births—
> To Vairocana the compassionate one,
> The sambhogakāya, I pay homage!
>
> I will now compose a commentary
> On a sūtra of the definitive meaning,
> So, all you who wish to follow the unmistaken, certain path,
> Engage now in this text!

If the purpose, connection and so forth[1] are not explained at the outset, the wise will not engage with the text; therefore I will now explain these things. "The wisdom of the time of death," the secret treasury of the

དེ་སྟོན་པའི་ཚིག་གི་ཚོགས་ནི་རྗོད་པར་བྱེད་པའོ། ། །དེ་བརྗོད་པས་དེའི་
དོན་ཁོང་དུ་ཆུད་པ་ནི་དགོས་པའོ། །དེའི་དོན་ཁོང་དུ་ཆུད་པས་སེམས་
རྟོགས་པའི་ཡེ་ཤེས་སངས་རྒྱས་ཉིད་ཐོབ་པ་དེ་ནི་དགོས་པ་མཐར་ཕྱིན་
པའོ། །འབྲེལ་བ་ནི་མི་འབྱུང་བའི་ཕྱིར་དེ་ཉིད་ཤུགས་ལས་ཤེས་པར་བྱའོ། །
འདི་སྐད་བདག་གིས་ཐོས་པ་དུས་གཅིག་ན། བཅོམ་ལྡན་འདས་འོག་
མིན་ལྷའི་རྒྱལ་པོའི་ཁང་བཟངས་ན་བཞུགས་ཏེ། འཁོར་ཐམས་ཅད་ལ་
ཆོས་སྟོན་པ་དང་ཞེས་བྱ་བས་ནི་ཕུན་སུམ་ཚོགས་པའི་གླེང་གཞི་བསྟན་
ཏེ། དེ་ལ་འདི་སྐད་བདག་གིས་ཐོས་པ་དུས་གཅིག་ན་ཞེས་བྱ་བ་ནི། སྡུད་
པ་པོའི་ཐོས་པ་ཆེ་བ་ཉིད་དུ་བསྟན་ཏེ། བཅོམ་ལྡན་འདས་འོག་མིན་
ལྷའི་རྒྱལ་པོའི་ཁང་བཟངས་ན་བཞུགས་ཏེ་ཞེས་པ་ནི། སྟོན་པ་ཕུན་སུམ་
ཚོགས་པ་དང་། གནས་ཀྱི་ཡན་ལག་བསྟན་ཏེ། དེ་ཡང་སྟོན་པ་ནི་ལོངས་
སྤྱོད་རྫོགས་པའི་སྐུར་ཤེས་པར་བྱའོ། །དེ་ཡང་ལང་ཀར་གཤེགས་པའི་
མདོ་ལས། ལྷ་ཡི་ཕོ་བྲང་འོག་མིན་པོ། །སྡིག་པ་ཐམས་ཅད་རྣམ་སྤངས་
པ། །རྟག་ཏུ་རྣམ་པར་མི་རྟོག་ལྡན། །སེམས་དང་སེམས་ལས་བྱུང་བ་
སྤངས། །སྟོབས་དང་མངོན་ཤེས་གང་ཐོབ་པ། །དེ་དག་ཏིང་འཛིན་དབང་
བསྙེས་ནས། །རྫོགས་པའི་སངས་རྒྱས་དེར་འཚང་རྒྱ། །སྤྲུལ་པ་རྣམས་
ནི་འདིར་འཚང་རྒྱ། །ཞེས་གསུངས་པའི་ཕྱིར་རོ། །

wisdom mind of the tathāgatas, is the *subject matter*. The collection of words that explains the subject matter is the *means of expression*. Understanding the subject matter by way of this means of expression is the *purpose* of the text. The attainment of enlightenment—the wisdom that realizes mind—which comes about through understanding the subject matter, is the *ultimate purpose*. As for the *connection*, it will not be stated here; it should be known by implication.

The opening lines, "**Thus I once heard. The Bhagavān was present in the palace of the king of the gods of Akaniṣṭa, teaching the dharma to his retinue**", indicate the *perfect setting*. The statement, "Thus I once heard" demonstrates the great learnedness of the person reciting the sūtra.[2] The phrase, "The Bhagavān was present in the palace of the king of the gods of Akaniṣṭa" indicates both the *perfect teacher* and the *location*. It should be understood, furthermore, that the teacher is the Buddha in a sambhogakāya form.

It is said in the *Laṅkāvatārasūtra*:

> In the divine palace of Akaniṣṭa,
> Free of all misdeeds,
> Perpetually non-conceptual,
> Free of dualistic mind and its patterns,
> Possessing the powers and clairvoyances,
> Masters of samādhi,

འགྲོ་ཐམས་ཅད་ལ་ཆོས་སྟོན་པའི་སྐབས་འདིར་བྱང་ཆུབ་སེམས་དཔའ་འབའ་ཞིག་ལ་སྟོན་གྱི། ཉན་ཐོས་ཀྱི་འཁོར་ལ་ནི་མ་ཡིན་ནོ། །བྱང་ཆུབ་སེམས་དཔའ་ནམ་མཁའི་སྙིང་པོས་བཅོམ་ལྡན་འདས་ལ་ཕྱག་འཚལ་ནས་འདི་སྐད་ཅེས་གསོལ་ཏོ། །བཅོམ་ལྡན་འདས་བྱང་ཆུབ་སེམས་དཔའ་ནམ་འཆིཀ་མའི་ཚེ་སེམས་ཇི་ལྟར་བལྟ་བར་བགྱི་ཞེས་བྱ་བ་ནི་གླེང་བསླང་བ་བསྟན་ཏེ། དེ་ཡང་འདིར་འཁོར་གྱིས་གླེང་བསླང་བའོ། །དེའི་ཡན་ལག་གི་དོན་ནི་ལས་དང་ཉོན་མོངས་པ་དང་། ཤེས་བྱའི་སྒྲིབ་པ་བྱང་ཞིང་ཚོགས་ཆེན་པོ་གཉིས་རྫོགས་པས་ཆུབ་པ་དང་སེམས་ཅན་རེ་རེའི་དོན་དུ་བསྐལ་བ་དཔག་ཏུ་མེད་པར་དམྱལ་བ་ལ་སོགས་པར་འཇུག་པའི་སྤྱོད་པའམ། ཆོས་ཟབ་མོ་ལ་བཟོད་པས་ནི་བྱང་ཆུབ་སེམས་དཔའོ། །ནམ་མཁའ་ལྟ་བུའི་ཆོས་ཉིད་ཐུགས་སུ་ཆུད་པའི་ཡེ་ཤེས་མངའ་བས་ནམ་མཁའི་སྙིང་པོ་སྟེ་ཞུ་བ་པོའི་མིང་ངོ། །

The perfect buddhas attain enlightenment there.
The emanations, however, attain enlightenment here.[3]

In this particular instance of "teaching to the entire retinue," the Buddha is teaching exclusively to bodhisattvas, not to a retinue of śrāvakas. The prelude of the sūtra is stated with the words: "**The bodhisattva mahāsattva Ākāśagarbha prostrated to the Bhagavān and asked the following question: 'Bhagavān, how should a bodhisattva regard the mind at the time of death?'**" Thus, in this sūtra the prelude is provided by the retinue.

To explain the individual aspects of this passage, the word "bodhisattva" (Tib. *byang chub sems dpa'*) indicates one who has purified (*byang*) karma, the afflictions, and the cognitive obscurations and who is perfected (*chub*) in that he has completed the two great accumulations. The word "sattva" (Tib. *sems dpa'*, meaning "hero or warrior") here refers to the fact that they would willingly go to hell and other such places for countless eons for the sake of each and every sentient being. Alternatively, this word can refer to their great forbearance with regard to the profound dharma.[4]

The name of the questioner is "Ākāśagarbha" (Tib. *nam mkha'i snying po*); he is so-called because he possesses the wisdom that realizes the sky-like

རྟོག་པའི་མཚན་མ་ཐམས་ཅད་བཅོམ་ཞིང་ཡང་དག་པའི་ཡེ་ཤེས་དང་ལྡན་ལ། རྟག་ཆད་ལ་སོགས་པའི་མཐའ་ཐམས་ཅད་ལས་འདས་པའི་བཅོམ་ལྡན་འདས་ལ་ལུས་ངག་ཡིད་ཀྱིས་ཕྱག་བཙལ་ཏེ་འོག་ནས་ཞུས་པ་འདི་སྐད་ཅེས་ཞུས་སོ། །བཅོམ་ལྡན་འདས་ནི་སྔ་མ་བཞིན་ནོ། །བྱང་ཆུབ་སེམས་དཔའ་ནི་གཞི་སྡོམ་པའི་ཚུལ་ཁྲིམས་དང་། དགེ་བ་ཆོས་སྡུད་པའི་ཚུལ་ཁྲིམས་དང་། སེམས་ཅན་གྱི་དོན་བྱེད་པའི་ཚུལ་ཁྲིམས་དང་ལྡན་པའོ། །ནམ་འཆི་ཀ་མའི་སེམས་ནི། སྲོག་གི་རླུང་ཕྱིར་འབྱུང་པའི་དུས་ཀྱི་ཚེ་ཞེས་གཙོ་བོར་སྨོས་ཀྱང་རྟག་ཏུ་བསམ་པར་བྱའོ། །ཇི་ལྟར་བལྟ་བར་བགྱི་ཞེས་བྱ་བ་ནི་སེམས་འདིས་དོན་དམ་པའི་ཆོས་རྣམས་ནི་ཇི་ལྟར་ཤེས་པར་བྱ། སེམས་དེའི་ངོ་བོ་ནི་གང་། སེམས་དེའི་རང་བཞིན་ནི་ཇི་ལྟ་བུ། དེ་ནས་ཀུན་རྫོབ་ཏུ་ཇི་ལྟར་བསྟན། སེམས་དེའི་རང་བཞིན་རྟོགས་ནས་ཇི་ལྟར་འགྱུར་སྙམ་པའོ། །བཅོམ་ལྡན་འདས་ཀྱིས་བཀའ་སྩལ་པ། ནམ་མཁའི་སྙིང་པོ་བྱང་ཆུབ་བྱང་སེམས་དཔའ་ནམ་འཆི་ཀ་མའི་ཚེ། འདའ་ཀ་ཡེ་ཤེས་བསྒོམ་པར་བྱའོ་ཞེས་གསུངས་པ་ནི་ཞུ་བའི་ལན་ཏེ་གོ་སླ་བས་མ་བཤད་དོ། །

(*nam mkha'*) nature of reality. The "Bhagavān" (Tib. *bcom ldan 'das*) is one who has destroyed (*bcom*) all conceptual characteristics, who possesses (*ldan*) genuine wisdom, and has transcended (*'das*) all extremes of eternalism, nihilism, and so on. Ākāśagarbha pays homage to the Bhagavān with his body, speech, and mind, and makes his request as found in the lines of the text that follow.

The word "Bhagavān" in the next sentence can be explained as above. The meaning of the word "bodhisattva," however, can here be further explained as referring to one who has the basic discipline of binding negative actions, the discipline of amassing virtue, and the discipline of benefiting sentient beings. "The mind at the time of death" refers principally to the moment that the life-force wind (Skt. *prāṇavāyu*, Tib. *srog rlung*) exits the body, but in fact this teaching should be kept in mind at all times.

The question, "How should a bodhisattva regard the mind?" means "How should one understand the ultimate? What is the essence of the mind? What is the nature of the mind like? How are things explained on the relative level? What happens when one realizes the nature of the mind?"

The sūtra then continues with the words, "**The Bhagavān said, "Ākāśagarbha, at the moment of death, the bodhisattva should train in the wisdom**

དེ་ལ་འདའ་ཀ་ཡེ་ཤེས་ནི་ཆོས་ཐམས་ཅད་རང་བཞིན་གྱིས་རྣམ་པར་དག་པས་ན་དངོས་པོ་མེད་པའི་འདུ་ཤེས་བསྒོམ་པར་བྱའོ་ཞེས་བྱ་བ་ལ་སོགས་པས་ནི་གཞུང་གི་དོན་རྒྱས་པར་བཀའ་སྩལ་ཏེ། སེམས་འདིས་དོན་དམ་པའི་ཆོས་ཇི་ལྟར་ཤེས་པར་བྱ་སྙམ་པ་ལ། དེ་ལ་ཆོས་ཐམས་ཅད་རང་བཞིན་གྱིས་རྣམ་པར་དག་པས་ན་དངོས་པོ་མེད་པའི་འདུ་ཤེས་བསྒོམ་པར་བྱའོ་ཞེས་གསུངས་ཏེ། དེ་ལ་ཞེས་པ་ནི་དམིགས་ཀྱིས་བསྐྱུང་བའོ། །འདའ་ཀ་ཡེ་ཤེས་ཞེས་བྱ་བ་ནི་དེ་བཞིན་གཤེགས་པ་རྣམས་ཀྱིས་སྔོན་བྱང་ཆུབ་སེམས་དཔའི་སྤྱད་པ་སྤྱོད་པ་ནི་འོག་ནས་འབྱུང་བ་ལྟ་བུར་ཤེས་པའི་ཡེ་ཤེས་དེ་ལ་དེ་སྐད་ཅེས་བྱའོ། །དོན་དམ་པ་ཕུང་པོ་ཁམས་ལ་སོགས་པས་བསྡུས་པའི་ཆོས་ཐམས་ཅད་གདོད་མ་ནས་མ་སྐྱེས་པའི་ཕྱིར་རང་བཞིན་གྱིས་རྣམ་པར་དག་པ་སྟེ། དེས་ན་དོན་གྱི་བྱ་བ་བྱེད་ནུས་པའི་དངོས་པོ་རྣམས་རང་བཞིན་གྱིས་མ་གྲུབ་ཅིང་ངོ་བོ་ཉིད་མེད་པའི་འདུ་ཤེས་བསྒོམ་པར་བྱའོ། །དེ་ཡང་ལང་ཀར་གཤེགས་པ་ལས།

of the time of death.'" This is the response to the question, and, since it is easy to understand, I will not comment on it here.

The Buddha continues by saying: "**The wisdom of the time of death consists of the following: Since all phenomena are naturally pure, cultivate well the notion of lack of existence.**" With these words, the Buddha begins to give a detailed explanation of the subject matter of the text.

To answer the question, "How should one understand the ultimate?" the Bhagavān says the following: "**Since all phenomena are naturally pure, cultivate well the notion of lack of existence.**" The phrase, "regarding this" serves to specify the topic under discussion.[5] "The wisdom of the time of death" refers to the wisdom of the tathāgatas, as recognized by them when engaging in their bodhisattva conduct in the past. This is explained in further detail below. Ultimately, because all phenomena consisting of the aggregates, elements and so forth are primordially unborn, they are naturally pure. This being so, one should train in understanding the notion that all entities capable of performing a function are by their very nature unestablished and essenceless.

It is said in the *Laṅkāvatārasūtra*:

གང་ཕྱིར་བློ་ཡིས་རབ་གཞིགས་ན། །རང་བཞིན་དག་ནི་མི་དམིགས་
ཏེ། །དེ་ཕྱིར་དེ་དག་བརྗོད་དུ་མེད། །ངོ་བོ་ཉིད་ཀྱང་མེད་པར་བཤད། །ཅེས་
གསུངས་པ་དང་། གཞན་ཡང་དེ་ཉིད་ལས། ཡོད་དང་མེད་པའི་ཕྱོགས་
བྲལ་ཞིང་། །རྒྱུ་དང་རྐྱེན་ཅེས་སྤྱངས་པ་ཡི། །སྲིད་པ་རྒྱུ་མེད་རང་མཐོང་
ནས། །སེམས་ཀྱི་རྒྱུད་ནི་རྣམ་པར་དག །ཅེས་གསུངས་སོ། །དེ་ལྟར་
རང་བཞིན་གྱིས་རྣམ་པར་དག་པས་ཅི་ཡང་མེད་ན་སྣ་ཚོགས་སུ་སྣང་བ་
གང་ཡིན་སྙམ་པ་ལ། ཐམས་ཅད་བྱང་ཆུབ་ཀྱི་སེམས་སུ་འདུས་པས་ན་
སྙིང་རྗེ་ཆེན་པོའི་འདུ་ཤེས་བསྒོམ་པར་བྱའོ་ཞེས་གསུངས་ཏེ། འཁོར་བ་
དང་མྱ་ངན་ལས་འདས་པའི་ཆོས་ཐམས་ཅད་རང་གི་བྱང་ཆུབ་ཀྱི་སེམས་
ཉིད་ཡིན་གྱི། ཕྱི་རོལ་དོན་དུ་སྨྲ་བ་རྣམས་འདོད་པ་ལྟར་ཡོད་པ་མ་ཡིན་
ནོ། །དེ་ལྟར་ཡང་ལང་ཀར་གཤེགས་པ་ལས། ཇི་ལྟར་བྱིས་པས་བརྟགས་
པ་ཡི། །ཕྱི་རོལ་གྱི་ནི་སྣང་བ་མེད། །སེམས་ནི་གཟུགས་བརྙན་བཞིན་དུ་
སྣང་། །བག་ཆགས་ཀྱིས་ཀྱང་མགོ་གཡུང་བསླང་། །ཞེས་གསུངས་ཏེ།
དེའི་ཕྱིར་མ་རྟོགས་པ་རྣམས་ལ་སེམས་ཅན་ལ་དམིགས་པའི་སྙིང་རྗེས་
དེ་དག་གི་སྡུག་བསྔལ་བ་དང་།

Upon thorough examination,
No nature can be seen.
Therefore, phenomena are said to be
Inexpressible and essenceless.

And in the same text:

Seeing the world to be
Devoid of existence and nonexistence,
Removed from both cause and condition,
And in itself causeless, the mind is purified.

One may wonder, "If it is the case that things are naturally pure and that therefore nothing exists, what are all these various appearances?" In response to this, the Bhagavān says: "**Since all dharmas are contained within bodhicitta, cultivate well a mind of great compassion.**" All phenomena of saṃsāra and nirvāṇa are the nature of one's enlightened mind, one's own bodhicitta; they do not exist in themselves, as posited by materialists.[6]

Moreover, it is said in the *Laṅkāvatārasūtra*:

There are no external appearances
As imagined by the childish.
Mind appears in the same way as a reflection,
And is deluded by habitual impressions.

Thus, one meditates on the suffering of those who

ཆོས་ལ་དམིགས་པའི་སྙིང་རྗེས་ཆོས་ཐམས་ཅད་མི་རྟག་པ་དང་སྡུག་བསྔལ་བ་དང་། སྟོང་པ་དང་། བདག་མེད་པར་བསྒོམ་པ་དང་། དམིགས་པ་མེད་པའི་སྙིང་རྗེ་དང་སྟོང་པ་ཉིད་བསྒོམ་སྟེ། དེ་ལྟར་སྙིང་རྗེ་ཆེན་པོས་བསྒོམས་ན། དེར་སངས་རྒྱས་ཀྱི་ཆོས་ཐམས་ཅད་འདུས་ཏེ། དེར་ཡང་ཆོས་ཡང་དག་པར་སྡུད་པའི་མདོ་ལས། བཅོམ་ལྡན་འདས་དཔེར་བགྱི་ན་འཁོར་ལོས་སྒྱུར་བའི་འཁོར་ལོ་རིན་པོ་ཆེ་གང་མཆིས་པ་དེར་དཔུང་གི་ཚོགས་ཐམས་ཅད་མཆིའོ། །བཅོམ་ལྡན་འདས་དེ་བཞིན་དུ་བྱང་ཆུབ་སེམས་དཔའི་སྙིང་རྗེ་ཆེན་པོ་གང་དུ་མཆིས་པ་དེར་སངས་རྒྱས་ཀྱི་ཆོས་ཐམས་ཅད་འདུས་ཞེས་གསུངས་སོ། །འོན་སེམས་དེའི་རང་བཞིན་ཇི་ལྟ་བུ་སྙམ་པ་ལ། རང་བཞིན་གྱིས་འོད་གསལ་བས་ན་མི་དམིགས་པའི་འདུ་ཤེས་བསྒོམ་པར་བྱའོ་ཞེས་གསུངས་ཏེ། རང་བཞིན་གྱིས་འོད་གསལ་བའི་ཕྱིར་ནམ་མཁའ་ལྟར་ཅི་ལ་ཡང་མི་དམིགས་པའི་འདུ་ཤེས་བསྒོམ་པར་བྱ་སྟེ།

do not yet realize this truth with the compassion that has sentient beings as its reference point. One meditates on impermanence, suffering, emptiness, and the selflessness of all phenomena with the compassion that has dharmas as its reference point. Finally, one cultivates compassion without reference point by meditating on emptiness. If you can cultivate great compassion in this way, all of the buddhadharma is contained therein.

It is said in the *Dharmasaṅgītisūtra*:

> For example, Bhagavān, wherever the precious wheel of the universal emperor is, there too his entire army will be gathered. In the same way, Bhagavān, wherever the great compassion of the bodhisattvas is, there too all the buddhadharma will be gathered.

To the question, "What is the nature of the mind like?" the Buddha replies: "**Since all phenomena are naturally luminous, cultivate well a mind free of reference point.**" Since the nature of phenomena is naturally luminous, one should cultivate a state of mind free of any reference point whatsoever, like space.

དེ་ལྟར་ཡང་ཡེ་ཤེས་སྣང་བའི་རྒྱན་ལས། སེམས་ནི་རང་བཞིན་གྱིས་འོད་གསལ་བ་སྟེ། གློ་བུར་གྱི་ཉེ་བའི་ཉོན་མོངས་པས་ཉོན་མོངས་ཀྱང་རང་བཞིན་ནི་ཀུན་ནས་ཉོན་མོངས་པར་མི་འགྱུར་ཞེས་གསུངས་པ་དང་། ཡང་དེ་ཉིད་ལས། འཇམ་དཔལ་བྱང་ཆུབ་ནི་སེམས་ཀྱི་རང་བཞིན་འོད་གསལ་བའི་ཕྱིར་རང་བཞིན་གྱིས་འོད་གསལ་བའོ། །ཅིའི་ཕྱིར་ཞེ་ན། རང་བཞིན་གྱིས་འོད་གསལ་བ་ཞེས་བྱ་སྟེ། གང་རང་བཞིན་དེ་ནི་ཀུན་ནས་ཉོན་མོངས་པ་མེད་པས་ནམ་མཁའ་དང་མཚུངས་ཏེ། ནམ་མཁའི་རང་བཞིན་ཅན་ནམ་མཁའ་ཀུན་འགྲོ་བ་ནམ་མཁའ་ལྟ་བུ་སྟེ། རབ་ཏུ་འོད་གསལ་བའི་ཕྱིར་རོ་ཞེས་གསུངས་སོ། །དོན་དམ་པ་དེ་ལྟར་ཡིན་ན་ཀུན་རྫོབ་ཙམ་དུ་ཇི་ལྟར་བལྟ་སྙམ་པ་ལ། དངོས་པོ་ཐམས་ཅད་མི་རྟག་པས་ན་ཅི་ལ་ཡང་མི་ཆགས་པའི་འདུ་ཤེས་བསྒོམ་པར་བྱའོ་ཞེས་གསུངས་ཏེ། རྒྱུ་དང་རྐྱེན་གྱིས་བསྐྱེད་པའི་དངོས་པོ་ཐམས་ཅད་སྐད་ཅིག་མ་སྟེ། སེམས་ཅན་མི་གནས་པར་འགྱུར་ཞིང་འཕོ་བས་ན་མི་རྟག་པའོ། །དེའི་ཕྱིར་འདོད་པའི་ཡོན་ཏན་གང་ཅི་ཡང་རུང་བ་ལ་བྱང་ཆུབ་སེམས་དཔའི་སེམས་མི་ཆགས་པར་དེའི་རང་བཞིན་སྟོང་པ་ཞི་བའི་བདག་ཉིད་ཅན་དུ་བསྒོམ་པར་བྱ་སྟེ།

Moreover, it is said in the *Jñānālokālaṅkārasūtra*:

> The mind is naturally luminous; even though it may be afflicted by adventitious subsidiary afflictions, its nature is never afflicted.

It also says there:

> Enlightenment, Mañjuśrī, is naturally luminous, since the nature of mind is luminous.
>
> Why is it said to be "naturally luminous"?
>
> It is described as "naturally luminous" because it has the nature of space, is completely unafflicted like space, is all-encompassing like space, and is comparable to space. It is thus said to be utterly luminous.

One may then wonder: "If it is this way on the ultimate level, how should one regard things on the merely relative level?"

In answer to this, the Bhagavān says: "**Since all entities are impermanent, cultivate well a state of mind that is free of attachment to anything at all.**" All entities that are produced by causes and conditions are momentary. Beings will not remain; they will change and move on to their next life; thus they are impermanent. Therefore, with their minds unattached

དེ་ཡང་མྱ་ངན་ལས་འདས་པ་ལས། ཀྱེ་མ་འདུས་བྱས་རྣམས་མི་རྟག །
སྐྱེ་ཞིང་འཇིག་པའི་ཆོས་ཅན་ཡིན། །སྐྱེས་ནས་འཇིག་པར་འགྱུར་བས་
ན། །དེ་བས་མྱུར་དུ་ཞི་བ་བདེ། །ཞེས་གསུངས་སོ། །སེམས་དེའི་རང
བཞིན་ཇི་ལྟ་བ་བཞིན་དུ་རྟོགས་ན་ཅིར་འགྱུར་སྙམ་པ་ལ། སེམས་རྟོགས་
ན་ཡེ་ཤེས་ཡིན་པས་སངས་རྒྱས་གཞན་དུ་མི་བཙལ་བའི་འདུ་ཤེས་
རབ་ཏུ་བསྒོམ་པར་བྱའོ་ཞེས་གསུངས་ཏེ། གོང་དུ་གསུངས་པ་ལྟ་བུའི་
སེམས་རང་བཞིན་གྱིས་འོད་གསལ་བའི་བདག་ཉིད་ཇི་ལྟ་བ་བཞིན་དུ་
ཤེས་པའི་ཡེ་ཤེས་དེ་ཉིད་ལས་སངས་རྒྱས་ཞེས་ཐ་སྙད་ཉེ་བར་བཏགས་
ཀྱི། དེ་ལས་གཞན་དུ་སངས་རྒྱས་རྙེད་པར་མི་འགྱུར་ཏེ། དེ་ལྟར་ཡང་རྡོ་
རྗེ་གཅོད་པ་ལས། གང་གིས་ང་ལ་གཟུགས་སུ་མཐོང་། །གང་གིས་ང
ལ་སྒྲར་ཤེས་པ། །ལོག་པར་སྤོང་བར་ཤེས་པ་སྟེ། །སྐྱེ་བོ་དེ་ཡིས་ང་མི་
མཐོང་། །སངས་རྒྱས་རྣམས་ནི་ཆོས་ཉིད་ལྟ། །འདྲེན་པ་རྣམས་ནི་ཆོས་
ཀྱི་སྐུ། །ཆོས་ཉིད་ཤེས་པར་བྱ་མིན་པས། །དེ་དག་རྣམ་པར་ཤེས་མི་
ནུས། །ཞེས་གསུངས་པ་དང་།

to any sense objects at all, bodhisattvas should meditate on the empty and pacified nature of all phenomena.

It is said in the *Mahāparinirvāṇasūtra:*

> Alas! Conditioned things are impermanent.
> Their nature is such that they come about and then disintegrate.
> Since they come about and then disintegrate,
> Swiftly attain the blissful state of peace!

If one realizes the nature of mind as it is, what will happen? In answer to this, the Bhagavān says: "**When the mind is realized, that itself is wisdom. Therefore, cultivate well the notion that buddha is not to be searched for elsewhere.**" Here, the word "buddha" applies to the wisdom that unmistakenly knows the naturally luminous nature of mind, as was discussed above. You will not find any "buddha" apart from this. As it says in the *Vajracchedikasūtra*:

> Those who see me as form
> And those who follow me as the sound of my voice,
> They engage in mistaken practice;
> They do not see me.
>
> The Buddha should be seen as dharmatā.
> The guides are the dharmakāya.
> Dharmatā is not a conventional knowable;
> It cannot be known conventionally.

ལང་ཀར་གཤེགས་པ་ལས། རྟོག་པ་སྤྱངས་པའི་སེམས་ཉིད་ནི། །ཡིད་
ཀྱི་རྣམ་ཤེས་བཟློག་པ་སྟེ། །ཆོས་རྣམས་ཐམས་ཅད་ཤེས་པའི་ཕྱིར། །
སེམས་ནི་སངས་རྒྱས་ཞེས་ངས་འཆད། །ཅེས་གསུངས་སོ། །དོན་
བསྡུས་པ་ལ་དགའ་བ་རྣམས་ཀྱི་ཕྱིར། བཅོམ་ལྡན་འདས་ཀྱིས་ཚིགས་
སུ་བཅད་པ་དེ་བཀའ་སྩལ་པ། ཆོས་རྣམས་རང་བཞིན་རྣམ་དག་པས། །
དངོས་པོ་མེད་པའི་འདུ་ཤེས་བསྒོམ། །བྱང་ཆུབ་སེམས་དང་རབ་ལྡན་
པས། །སྙིང་རྗེ་ཆེན་པོའི་འདུ་ཤེས་བསྒོམ། །རང་བཞིན་མི་དམིགས་འོད་
གསལ་བས། །མི་དམིགས་པ་ཡི་འདུ་ཤེས་བསྒོམ། །དངོས་པོ་ཐམས་
ཅད་མི་རྟག་པས། །དངོས་པོ་ཅི་ལའང་མི་ཆགས་བསྒོམ། །སེམས་ནི་
ཡེ་ཤེས་འབྱུང་བའི་རྒྱུ། །སངས་རྒྱས་གཞན་དུ་མ་འཚོལ་ཅིག །ཅེས་
གསུངས་ཏེ། ཆོས་ཐམས་ཅད་རང་བཞིན་གྱིས་རྣམ་པར་དག་པའི་ཕྱིར།
དངོས་པོའི་མཚན་ཉིད་དུ་ཡོད་དེ། མ་བྱུང་བ་དངོས་པོར་འདུ་ཤེས་བསྐྱེད་
པ་ནི་སྐྱེས་བུ་གླེན་པ་གང་ཞིག་སྒྱིག་རྒྱུའི་ཆུལ་ཁྲུས་བྱ་བ་དང་། བཏུང་
བར་འདོད་པ་བཞིན་ཏེ། བྱང་ཆུབ་སེམས་དཔས་དེ་ལྟར་མི་བལྟའོ། །དེ་
ལྟར་ཡང་ལང་ཀར་གཤེགས་པ་ལས།

And in the *Laṅkāvatārasūtra* it is taught:

The nature of mind free from thoughts,
In which mental consciousness has subsided,
Knows all things;
Therefore, I teach that this mind is buddha.

For those with an inclination for summaries, the Bhagavān then spoke the following in verse:

Since phenomena are by nature pure,
Cultivate the notion of lack of existence.
Since they are infused with bodhicitta,
Cultivate a mind of great compassion.
Since everything is naturally luminous,
Cultivate a mind free of reference point.
Since all entities are impermanent,
Cultivate a state of mind free from attachment.
Mind is the cause for the arising of wisdom;
Don't search for buddha elsewhere!

Since all phenomena are naturally pure, they can [and do] appear as entities. Those who do not understand this and thus conceptualize phenomena as existent are like a dimwit who wants to bathe in and drink the water of a mirage. Bodhisattvas, however, do not view things in this way. As it is said in the *Laṅkāvatārasūtra*:

སེམས་སྒྱུ་བ་ཡི་སྨིག་རྒྱུ་ལ། །ཇི་ལྟར་དཔྱིད་ཀ་གཡོ་བ་ནི། །རི་དྭགས་རྣམས་ནི་ཆུ་འཛིན་ཏེ། །དེ་ལ་དངོས་པོ་ཡོད་པ་མིན། །ཞེས་གསུངས་པ་ལྟ་བུའོ། །དོན་དམ་པར་ནབྱང་ཆུབ་ཀྱི་སེམས་གདོད་མ་ནས་མ་སྐྱེས་པའི་ཕྱིར་དེ་ལྟར་མ་རྟོགས་པའི་འགྲོ་བ་རྣམས་ལ་སྒྱུ་མའི་སྐྱེས་བུ་ལ་སྒྱུ་མའི་སྐྱེས་བུ་གཞན་གཉིས་པས་སྙིང་རྗེ་བསྐྱེད་པ་ལྟར་སྙིང་རྗེ་ཆེན་པོ་བསྒོམ་པར་བྱ་སྟེ། དེ་ལྟར་ཡང་ལང་ཀར་གཤེགས་པ་ལས། རྟ་དང་ཤིང་དང་གྲོ་མོ་ལས། །སྒྱུ་མ་རྣམ་པར་མཛེས་གྱུར་kyང་། །སྒྱུ་མ་དེ་ནི་མེད་པ་སྟེ། །ཆོས་ཀྱི་རང་བཞིན་དེ་བཞིན་ནོ། །ཞེས་གསུངས་ཏེ། དེ་ལྟར་བསྒོམས་ན་དམིགས་པ་མེད་པའི་སྙིང་རྗེ་སྐྱེ་སྟེ། སྙིང་རྗེའི་མཆོག་ཡིན་ནོ། །དེ་ནི་རང་བཞིན་གྱིས་གསལ་བས་ནམ་མཁའ་ལྟར་དམིགས་སུ་མེད་པའི་ཕྱིར་རང་གི་རྣམ་པར་རྟོག་པ་ཙམ་ལས་ལོགས་ན་གྲུབ་པའི་དངོས་པོ་མེད་པ་བཞིན་དུ་བྱིས་པ་རྨོངས་པ་རྣམས་མོ་གཤམ་གྱི་བུ་དང་། །རྨི་ལམ་ལྟ་བུ་ལ་འདོད་ཆགས་པ་ལྟར་བྱང་ཆུབ་སེམས་དཔས་ཞེན་པའི་ཆགས་པ་མི་སྐྱེད་དོ། །

> Just as a deceptive mirage
> That shimmers in the spring time
> Is taken by deer to be water,
> When in fact there is nothing there. . .

Thus, bodhicitta being primordially unborn on the ultimate level, one should train in great compassion towards those who do not realize this in the manner of one illusory person having compassion for another illusory person.

And as it is said in the same sūtra:

> Just as a captivating illusion appears
> From grass, wood, and gravel,
> Yet is not really there—
> Such is the nature of phenomena.

If one trains in this way, compassion without reference point will arise. This is the supreme compassion. Since all of this, being naturally luminous, is free from reference point like space, there is nothing that exists separate from one's own conceptions. Nevertheless, the foolish and confused become attached to these appearances like someone becoming attached to the appearances of a dream, or to the child of a barren woman. Bodhisattvas, however, do not give rise to such attachment.

དེ་ཡང་ལང་ཀར་གཤེགས་པ་ལས། རྣམ་པར་རྟོག་ལས་གྲུད་ན་ནི། །
འདུས་བྱས་འདུས་མ་བྱས་མེད་ན། །རྫི་ལམ་མོ་གཤམ་བུ་བཞིན་དུ། །
བྱིས་པ་ཕྱོགས་བསླད་འཛིན་པར་བྱེད། །ཅེས་གསུངས་སོ། །སེམས་
རྣམ་པར་རྟོགས་པའི་དྲི་མ་དག་པ་ཉིད་ཡང་དག་པའི་ཡེ་ཤེས་ཞེས་བྱ་སྟེ།
དེ་ཉིད་སངས་རྒྱས་ཞེས་བྱ་ཡི། །མཚན་དང་དཔེ་བྱད་ཀྱིས་བརྒྱན་པའི། །
གཟུགས་ཀྱི་སྐུ་ནི་དེ་ལྟ་མིན། །དེ་ལྟར་ལང་ཀར་གཤེགས་པ་ལས།
མངོན་པར་འདུ་བྱེད་མཚན་རྣམས་ཀྱིས། །སངས་རྒྱས་མཚན་ལྡན་མ་
ཡིན་ཏེ། །དེ་དག་འཁོར་ལོས་སྒྱུར་ཡིན་བསྟན། །དེས་ནི་སངས་རྒྱས་
མི་བརྗོད་དོ། །སངས་རྒྱས་མཚན་ནི་ཡེ་ཤེས་ཏེ། །ལྟ་བའི་ཉེས་པ་
རྣམ་སྤངས་པ། །སོ་སོ་རང་རིག་ལྟ་བ་རྟོགས། །ཉེས་པ་སོ་སོར་རྣམ་
འཇོམས་པའོ། །ཞེས་གསུངས་སོ། །འོན་སངས་རྒྱས་དེས་འགྲོ་བའི་
དོན་ཇི་ལྟར་མཛད་སྙམ་པ་ལ། དེ་ཡང་ལང་ཀར་གཤེགས་པ་ལས། ཉི་མ་
ཟླ་བ་མེ་ཡི་འོད། །དེ་བཞིན་འབྱུང་བ་ནོར་བུ་རྣམས། །

As it is said in the *Laṅkāvatārasūtra*:

> Apart from fabricated concepts,
> There are no conditioned or unconditioned
> phenomena.
> Yet, like barren women dreaming of sons,
> Bewildered foolish people grasp at phenomena.

The mind purified of the stain of concepts is what is called "genuine wisdom." This is what we call "buddha." It is not the rūpakāya adorned with the major and minor marks. As it is said in the *Laṅkāvatārasūtra*:

> The buddhas are not authentic
> Because of conditioned marks.
> Those are the marks of a Cakravartin;
> They are not the marks of the buddhas.
>
> The mark of a buddha is wisdom,
> Free from all errors of the view,
> Realized through self-awareness,
> The destroyer of all faults.

One may wonder, "Then how does a buddha carry out the benefit of beings?" Regarding this, the *Laṅkāvatārasūtra* says:

> Just as the sun, the moon, the glow of fire,
> And likewise the elements and a wish-fulfilling
> jewel

རྣམ་པར་མི་རྟོག་ཤིན་ཏུ་འབྱུང་། །དེ་བཞིན་སངས་རྒྱས་སངས་རྒྱས་
ཉིད། །ཅེས་གསུངས་པ་ལྟ་བུའོ། །མཇུག་བསྡུ་བའི་ཕྱིར། བཅོམ་ལྡན་
འདས་ཀྱིས་དེ་སྐད་ཅེས་བཀའ་སྩལ་པ་དང་། བྱང་ཆུབ་སེམས་དཔའ་
ནམ་མཁའི་སྙིང་པོ་ལ་སོགས་པ་འཁོར་ཐམས་ཅད་རབ་ཏུ་དགའ་ནས་
བཅོམ་ལྡན་འདས་ཀྱིས་གསུངས་པ་ལ་མངོན་པར་བསྟོད་དོ་ཞེས་པ་གོ་
སླ་བས་མ་བཤད་དོ། །ཤེས་རབ་དང་ལྡན་གང་དག་ཅིག །འཁོར་གྱི་རྒྱ་
མཚོ་སྐད་ཅིག་གིས། །སྒྲོལ་བྱེད་མདོ་སྡེ་འདི་བཤད་པས། །འགྲོ་ཀུན་རང་
སེམས་རྟོགས་པར་ཤོག །འཕགས་པ་འདའ་ཀ་ཡེ་ཤེས་ཀྱི་མདོའི་རྣམ་
པར་བཤད་པ། སློབ་དཔོན་པདྨ་ས་མུ་དྲས་མཛད་པ་རྫོགས་སོ།། །།

Are non-conceptual and yet they function,
So too is the buddhahood of the Buddha.

The sūtra concludes with the following words: "**The Bhagavān having said this, the bodhisattva Ākāśagarbha and everyone else gathered in the retinue rejoiced with delight and praised the Bhagavān's teaching.**" This is easy to understand, so I will not comment on it here.

By my explanation of this sūtra,
Which instantly liberates the intelligent
From the ocean of saṃsāra,
May all beings realize their own minds!

This concludes the commentary on *The Noble Wisdom of the Time of Death Sūtra* composed by Ācārya Prajñāsamudra.

༄༅། །འཕགས་པ་འདའ་ཀ་ཡེ་ཤེས་ཞེས་བྱ་བ་ཐེག་པ་ཆེན་པོའི་མདོའི་འགྲེལ་པ།

རྒྱ་གར་སྐད་དུ། ཨཱརྻ་ས་ཏི་ཛྙཱ་ན་མ་ཧཱ་ཡཱ་ན་སཱུ་ཏྲ་བྲིཏྟི། བོད་སྐད་དུ། འཕགས་པ་འདའ་ཀ་ཡེ་ཤེས་ཞེས་བྱ་བ་ཐེག་པ་ཆེན་པོའི་མདོའི་འགྲེལ་པ། སངས་རྒྱས་དང་བྱང་ཆུབ་སེམས་དཔའ་ཐམས་ཅད་ལ་ཕྱག་འཚལ་ལོ། །རང་གཞན་དོན་གྲུབ་དྲི་མེད་བློ་ལྡན་པ། །སྐུ་གཉིས་ལྡན་པའི་འདྲེན་པ་དེ་ལ་ཕྱག་འཚལ་ནས། །ཆོས་ཉིད་དོན་གསལ་འདའ་ཀ་ཡེ་ཤེས་ཀྱི། །དོན་གསལ་ཕྱིར་ནི་འབད་པ་ཆེན་པོ་བྱ། །འདི་སྐད་བདག་གིས་ཐོས་པའི་དུས་གཅིག་ན་ཞེས་བྱ་བ་ལ་སོགས་པ་གསུངས་ཏེ། དེ་ལ་ཉན་ཐོས་པ་ཁ་ཅིག་གིས་ལོག་པར་རྟོག་པ་བསལ་བའི་ཆེད་དུ་ཚིག་གི་ཆ་རྣམ་པ་བཞི་དང་ལྡན་པར་བཤད་པའོ། །བཅོམ་ལྡན་འདས་འོག་མིན་ལྷའི་རྒྱལ་པོའི་ཁང་བཟངས་ན་བཞུགས་ཏེ་ཞེས་བྱ་བ་ལ་སོགས་པ་གསུངས་ཏེ།

A Commentary on the Wisdom of the Time of Death Sūtra

By Śāntideva

In the Indian language: *Āryātyayajñānamahāyānasūtravṛtti.*
In the Tibetan language: *pakpa daka yeshe shyé jawa tekpa chenpö do'i drelpa*.
In the English language: *A Commentary on the Wisdom of the Time of Death Sūtra*.

Homage to all buddhas and bodhisattvas!

> Having bowed in homage to the guide who possesses the two kāyas
> And the stainless wisdom that accomplishes the benefit of self and others,
> I will make great effort to clarify the meaning
> Of the wisdom of the time of death, luminous dharmatā.

The opening section, "**Thus I once heard**..." is explained as having four parts for the purpose of removing the misunderstanding of certain śrāvakas.[1] The sūtra then reads, "**The Bhagavān was present in the palace of the king of the gods of Akaniṣṭa**..." He is called "Bhagavān" (Tib. *bcom ldan 'das*) since he

བཅོམ་ལྡན་འདས་ནི་ཉོན་མོངས་པ་དང་ཉེ་བའི་ཉོན་མོངས་པ་ཐམས་ཅད་
བཅོམ་པས་སོ། །ལྡན་པ་ནི་ཡོན་ཏན་དྲུག་དང་ལྡན་པས་སོ། །འདས་
པ་ནི་འཁོར་བ་དང་མྱ་ངན་ལས་འདས་པ་གཉིས་ཀ་ལ་མི་གནས་པ་སྟེ།
མངོན་པར་རྟོགས་པ་ལས་ཀྱང་། ཚུ་རོལ་ཕ་རོལ་མཐའ་ལ་མིན། །
དེ་དག་བར་ན་མི་གནས་ཤིང་། །དུས་རྣམས་མཉམ་པ་ཉིད་ཤེས་པས། །
ཞེས་བཤད། ཡང་། འཁོར་བ་དང་ནི་མྱ་ངན་འདས། །འདི་གཉིས་ཡོད་
པ་མ་ཡིན་ཏེ། །འཁོར་བ་ཡོངས་སུ་ཤེས་པ་ལ། །མྱ་ངན་འདས་ཞེས་
བརྗོད་པ་ཡིན། །ཞེས་གསུངས་པས་ན་བཅོམ་ལྡན་འདས་སོ། །ཁ་ཅིག་
ནི། མ་རིག་གཉིད་ལས་སངས་ཕྱིར་དང་། །བློ་རྒྱས་ཕྱིར་ན་སངས་རྒྱས་
ཞེས་པ་དང་ཡང་མཚུངས་སོ། །ཡང་ན་བཅོམ་པ་ནི་བདུད་ལ་སོགས་པ་
བཞི་བཅོམ་པའམ། ལྡན་པ་ཡོན་ཏན་དང་ལྡན་པས་སོ། །དེས་སྟོན་པ་
བཤད་ནས་གནས་ནི་འོག་མིན་ཞེས་པས་ཏེ། འོག་མིན་གྱི་གནས་སྟུག་
པོ་བཀོད་པའི་ཞིང་ཁམས་དེ་ལས་ལྷའི་རྒྱལ་པོ་རྟོག་པ་དང་བྲལ་བའི་ལྷ་
བཞུགས་པས་ན་དེའི་ཁང་བཟངས་སོ། །

has destroyed (*bcom*) the afflictions and the subsidiary afflictions, possesses (*ldan*) the six qualities,[2] and does not abide (*'das*) in either saṃsāra or nirvāṇa.
As it is said in the *Abhisamayālaṅkāra*:

> Since it does not abide on this side,
> That side, or in between,
> And since it is the knowledge of the equality of time...

And:

> Saṃsāra and nirvāṇa do not exist;
> The knowledge of the nature of saṃsāra
> Is what is called "nirvāṇa."

This explanation of the word "Bhagavān" is equivalent to that given by some who say that he is called "Buddha" (Tib. *sangs rgyas*) because he has awakened (*sangs*) from the sleep of ignorance and has expanded (*rgyas*) his wisdom. Alternatively, one may interpret the word "Bhagavān" as indicating that he has destroyed (*bcom*) the four māras and that he possesses (*ldan*) qualities.

Having identified the teacher with this word, the location is then indicated by the word, "Akaniṣṭa." The non-conceptual king of the gods lives in the densely-arrayed pure realm of Akaniṣṭa; thus the text reads "the

བཞུགས་པའི་སྤྱོད་ལམ་གྱིས་སོ། །ཡང་ན་མཉམ་པར་བཞག་པས་ཞེས་འཆད་དོ། །ཆོས་སྟོན་པ་དང་རྣམ་པར་དཀར་པའི་ཆོས་གཞན་སྟོན་པ་ལ་ཞུ་བ་པོ་རྟེན་གྱི་གང་ཟག་བསྟན་པའི་ཕྱིར་ཡང་དེའི་ཚེ་བྱང་ཆུབ་སེམས་དཔའ་སེམས་དཔའ་ཆེན་པོ་ནམ་མཁའི་སྙིང་པོས་སོ། །དེ་ལ་སྟོན་པ་དག་པ་བཅོམ་ལྡན་འདས་ལོངས་སྤྱོད་རྫོགས་པའི་སྐུ་དང་ལྡན་པས་གནས་འོག་མིན་དུ་ཞུ་བ་པོ་དག་པ་བྱང་ཆུབ་སེམས་དཔས་ཞུས་པས་དེ་ཁོ་ན་ཉིད་ཟུང་འཇུག་ལ་སོགས་པ་སྔགས་ཀྱི་དོན་དུ་འགྲེལ་པ་ཡང་ཡོད་དོ། །ཞུས་པའི་ཚིག་ནི་བཙུན་པ་བཅོམ་ལྡན་འདས་ལ་བྱང་ཆུབ་སེམས་དཔའ་ནམ་འཆི་ཀ་མའི་སེམས་ཇི་ལྟར་བལྟ་བར་བགྱི་ཞེས་གསོལ་པ་དང་ཞེས་བྱ་བ་སྨོས་ཏེ། དེ་ལ་བཅོལ་ལྡན་འདས་ལ་སོགས་པ་ཏ་ཙང་སྨྲོས་པས་ཚིག་གོ །བྱང་ཆུབ་སེམས་དཔའ་ཞེས་པ་ནི། བྱང་ཆུབ་ནམ་མཁའི་མཚན་ཉིད་དེ། །རྟོག་པ་ཐམས་ཅད་སྤྱངས་ཕྱིར་རོ། །ཞེས་བཤད་པ་ནས། གཏོང་པ་ཆེ་དང་བློ་ཆེ་བ་དང་མཐུ་ཆེ་དང་། །

palace of the king of the gods." The Bhagavān was staying there, or alternatively it could be said that he was resting in equipoise there.

In order to indicate the one who is requesting a teaching on the dharma or other virtuous topics, the sūtra says: "**when the bodhisattva mahāsattva Ākāśagarbha**..."

Since the pure teacher, the Bhagavān, possesses the saṃbhogakāya, and since the pure supplicant, the bodhisattva, is requesting the teaching in Akaniṣṭa, the sūtra may also be explained from a tantric point of view, using ideas such as unified reality, etc.

With the question, **"How should a bodhisattva regard the mind at the time of death?"** the words of the query to the venerable Bhagavān are made. This much is sufficient to explain the meaning of the word "Bhagavān," etc.

The word "bodhisattva" (Tib. *byang chub sems dpa'*) can be explained as follows:

> Enlightenment (*byang chub*) has the characteristic of space,
> Since it is free of all concepts....
> They are known as "great heroes" (*sems dpa'*)
> Because of their great generosity, wisdom, and power,

རྒྱལ་བ་རྣམས་ཀྱི་ཐེག་ཆེན་མཆོག་ལ་ཞུགས་པ་དང་། །གོ་ཆ་ཆེན་
པོ་བགོས་ཤིང་བདུད་ཀྱི་སྡེ་འདུལ་བ། །དེ་ཡི་ཕྱིར་ན་སེམས་དཔའ་ཆེ་
ཞེས་རབ་ཏུ་བརྗོད། །ཅེས་གསུངས་པས་ཆེན་པོའི་དོན་ཡང་དེ་ཡིན་ཏེ།
སེམས་ཅན་གྱི་དོན་ལ་དཔའ་བས་སོ་ཞེས་ཀྱང་བཤད། འཕགས་པ་
ནི་ལས་དང་ཉོན་མོངས་པ་ལས་རིང་དུ་གྱུར་པས་འཕགས་པ་སྟེ། རྟེན་
ཅིང་འབྲེལ་བར་འབྱུང་བའི་རྩིབས་བཅོམ་པས་སོ། །དེས་ན་ཨཱརྱ་ཀྱི་
སྒྲ་ལས་བཤད་དོ། །མིང་གིས་མཚོན་ནས་ནམ་མཁའི་སྙིང་པོས་ཆོས་
རྟགས་ཀྱི་ཕྱག་རྒྱ་བཞི་ཡིས་རྒྱས་ཐེབས་པའི་སེམས་ཅན་གྱི་ནམ་འཆི་
བ་སྟེ། མི་རྟག་པར་གྱུར་པས་རྟེན་ཅིང་འབྲེལ་བར་འབྱུང་བ་ཡན་ལག་བཅུ་
གཉིས་སུ་འཁོར་བའི་སེམས་ཅན་དེ་མི་རྟག་པ་སྟེ། སྲོག་འཇོམས་པ་
འཆི་ཀ་མ་རྒྱལ་པོ་ལ་གདམས་པའི་མདོ་ལ་སོགས་པ་ལས་འབྱུང་བའི་
དུས་སུ་སེམས་ཇི་ལྟར་བལྟ་བར་བྱ་ཞེས་ཞུས་པ་དང་།

Because they have entered the supreme vehicle
of the victorious ones,
And because, donning their great armour, they
tame the trickery of māra.

This also provides the explanation of the word "great" (*chen po,* from *sems dpa' chen po* in the root text). It is further explained that they are heroic (*sems dpa'*) in their work for the benefit of beings.

The word "noble" (Skt. ārya, Tib. *'phags pa*) indicates that one has distanced oneself from karma and the afflictions by destroying the links of interdependent origination. This word may thus be explained in the same manner as the term 'foe-destroyer' (Skt. *arhat*, Tib. *dgra bcom pa*). Mentioning him by name, the sūtra relates how Ākāśagarbha poses the question: how should one should view the mind at the time of death?

Here, "the time of death" refers to the occasion of the death of sentient beings, who are by nature impermanent and marked by the four seals of the dharma, revolving through the twelve links of interdependent origination. The moment of death is the dissolution and destruction of their life-force, as described in the *Rājādeśasūtra* and other texts.

བཅོམ་ལྡན་འདས་ཀྱིས་བཀའ་སྩལ་པ། ནམ་མཁའི་སྙིང་པོ་ཁྱོད་ཀྱིས་
ང་ལ་ཞུས་པ་དེ་ལེགས་ཏེ་ཡིད་དང་བའི་སྒོ་ནས་ཉོན་ཅིག ངས་ལེགས་
པར་བཤད་པར་བྱ་ཡི་ཞེས་བཀའ་སྩལ་ཏེ། ཐོག་མ་ནས་རང་གི་སེམས་
མ་རྟོགས་པས་འཁོར་བར་འཁྱམ་པས་ན་དེ་ལ་སྐྱེ་རྒ་ན་འཆི་རྣམས་དང་
བྲལ་བ་མི་སྲིད་དོ། །རྟེན་ཅིང་འབྲེལ་བའི་ཆོས་ལས་མ་འདས་པའི་ཕྱིར་
རོ། །དེའི་ཕྱིར་ན་སྐྱེ་རྒ་ན་འཆི་དང་འབྲལ་བར་འདོད་པས་འདའ་ཀའི་ཡེ་
ཤེས་ལྷུན་གྱིས་གྲུབ་པ་སྤྲོས་པ་དང་བྲལ་བ་དེ་བསྒོམ་པར་བྱའོ། །དུས་
ལས་མཚོན་ནས་ནམ་འཆི་ཀ་མའི་བསྒོམ་པར་བྱའོ། །དེ་ཡང་། བྱ་བ་
སྒྲུབ་པར་བྱེད་པ་ལ། །བརྟུན་པས་འགྲུབ་པས་སྐྱེས་བུ་དང་། །མགོ་ལ་
མེ་ཤོར་ཇི་བཞིན་ནོ། །ཞེས་གསུངས་པས་རབ་ཏུ་བསྒོམ་པར་བྱའོ་ཞེས་
གང་བསྒོམ་པའི་དངོས་པོ་དང་བཅས་པས་བསྟན་ནས། དེ་ནི་དེ་དག་གི་ངོ་
བོ་ཉིད་སྤྲོས་པ་དང་བཅས་པ་འཆད་པར་འདོད་ནས་དྲི་བས་འདའ་ཀ་མའི་
ཡེ་ཤེས་ཞེས་བྱ་བ་དེ་གང་ཞེ་ན་ཞེས་དྲིས་པ་དང་། དེ་ལ་ཞེས་ཡུལ་དུ་
བྱས་ཏེ་ཡེ་ཤེས་བསྒོམ་པ་དེའོ། །

The Bhagavān then replies: “Ākāśagarbha, the question you have asked me is excellent. Listen attentively; I will explain it well. From the beginning you have been wandering in saṃsāra due to not realizing the nature of your mind. It is not possible in this situation to break free of birth, old age, sickness, and death, as you have not transcended the process of interdependent origination. Therefore, since you wish to be liberated from birth, old age, sickness, and death, you should meditate on the wisdom of the time of death, which is spontaneously present and free from constructs. You should meditate on this, considering the lack of time.”

As it is said:

> When undertaking this work,
> One should act with zeal,
> Like one whose head has caught fire.

With these words, the Buddha explains the fact that one should meditate, and he also gives an indication of the object of meditation. Then, wishing to explain the nature of these subjects in more detail, he himself poses the question: what is meant by the “wisdom of the time of death?”

The phrase, “regarding this”[3] indicates the topic, the meditation on wisdom. To answer the question,

ཇི་ལྟར་བསྒོམ་ན། ཆོས་ཐམས་ཅད་རང་བཞིན་གྱིས་རྣམ་པར་དག་པས་ན་དངོས་པོ་མེད་པའི་འདུ་ཤེས་རབ་ཏུ་བསྒོམ་པར་བྱའོ་ཞེས་བྱ་བ་ནི། ཆོས་ཐམས་ཅད་ཅེས་པ་ནི་གྲངས་དང་དངོས་པོའི་ཐམས་ཅད་དེ་མ་ལུས་པའོ། །ཆོས་ནི་མཚན་ཉིད་འཛིན་ཕྱིར་ཆོས་ཞེས་བྱ་ཞེས་གསུངས་པས་ཁྱབ་པར་བྱ་བའི་ཁྱབ་བྱ་ལ་མ་ཁྱབ་པ་མེད་པས་ན་ཆོས་ཐམས་ཅད་རང་བཞིན་ནམ་ངོ་བོ་ཉིད་ཀྱིས་རྣམ་པར་དག་པ་སྟེ། དཀོན་བརྩེགས་ལས། ཆོས་རྣམས་ཐམས་ཅད་དག་པ་སྟེ། །ཉེས་སྐྱོན་ལ་སོགས་དམིགས་པ་མེད། །དེ་བས་རང་བཞིན་ངོ་བོ་ལ། །དངོས་སོགས་འཛིན་པ་ག་ལ་སྲིད། །ཅེས་གསུངས་པས་ན་རང་དང་སྤྱིའི་ཆོས་དེ་ཐམས་ཅད་དངོས་པོ་མེད་པས་དོན་ངོ་བོ་ཉིད་ཀྱིས་སྟོང་པ་བརྗོད་དུ་མེད་པའི་གསལ་སྣང་ངོ་བོ་ཉིད་ལས་འདས་པར་བཤད་དོ། །དེའི་ཕྱིར་ན། ནམ་མཁའ་མཐོང་ཞེས་སེམས་ཅན་ཚིག་ཏུ་རབ་བརྗོད་པ། །ནམ་མཁའ་ཇི་ལྟར་མཐོང་སྟེ་དོན་འདི་བརྟག་པར་བགྱི། དེ་ལྟར་ཆོས་མཐོང་བ་ཡང་དེ་བཞིན་གཤེགས་པས་བསྟན། །

"How should one meditate on it?" he says: **"Since all phenomena are naturally pure, cultivate well the notion of lack of existence."** "All phenomena" refers to everything that can be named, all entities without exception. It is explained that "phenomena" are so-called because they bear their own characteristics.[4] Thus, since there is no phenomenon that does not bear this characteristic of purity, all phenomena are naturally, or by their essence, pure. It is said in the *Ratnakūṭa*:

> All phenomena are pure;
> Faults and blemishes are beyond reference point.
> Therefore, on the level of the essential nature
> How could there be perception of existence and
> the like?

Thus, it is explained that since all particular and general phenomena lack true existence, they are empty by nature, inexpressibly luminous, and transcendent of any essence. That is why it is said:

> Beings express in words: "I see space."
> Examine this—how is it that one sees space?
> This is the way the Tathāgata explains the seeing
> of phenomena.

ཅེས་དཔེ་དོན་སྦྱར་བ་ཡང་ཡང་བཤད་དོ། །དེས་དངོས་པོ་དོན་དམ་
མཚན་ཉིད་ལ་གནས་པ་བཤད་ནས་གང་ཟག་ལ་ལྟོས་པ་བསྟན་པའི་
ཕྱིར་ཀུན་རྫོབ་རྒྱུ་ཆད་མེད་པ་བསྟན་པའི་ཕྱིར་ཀུན་རྫོབ་ལ་རྒྱུ་འབྲས་ལ་
གནོད་པ་མེད་པ་སྤྱང་པའི་ཕྱིར། ཆོས་ཐམས་ཅད་བྱང་ཆུབ་སེམས་སུ་
འདུས་པས་ན་སྙིང་རྗེ་ཆེན་པོའི་འདུ་ཤེས་རབ་ཏུ་བསྒོམ་པར་བྱའོ་ཞེས་བྱ་
བ་གསུངས་ཏེ། གང་ཟག་ཤེས་རབ་ཆུང་བ་བློ་ཐ་མ་ལ་བསླབ་པ་རྣམས་
ལ་ལྟོས་ནས་སྣང་བ་འདི་མེད་པ་མ་ཡིན་ཏེ། ཆོས་ཐམས་ཅད་ཀྱི་རྩ་བ་
གཞན་ལས་མི་གནོད་པས་ཁྱད་པར་དུ་བྱ་བར་ཐེག་པ་རྣམ་གཉིས་ཀྱང་
ཁས་ལེན་པར་སྣང་ན་དེ་ལས་འདི་རབ་ཏུ་མི་གནས་པ་དོན་གསལ་སྟོང་
པར་གནས་པས་ན། སྟོང་པ་ཁོ་ན་ཡང་མིན་ཏེ། །སྟོང་ཉིད་སྙིང་རྗེའི་སྙིང་པོ་
ཅན། །ཞེས་བཤད། ཐེག་པ་གོང་མ་རྣམས་མི་གནོད་པ་ཙམ་ཡོད་པས་
མིན་ཏེ། ཕན་འདོགས་དང་བཅས་པས་གནས་པས་ཐེག་པ་རིན་ཆེན་
གསལ་ལས་ཀྱང་།

It is explained in this way repeatedly, combining meaning with example.

The Buddha thus explains the state of things on the ultimate level. Then, in order to avoid the pitfall of negligence of cause and effect, Buddha explains how, in accordance with individual experience, the relative level of reality is unconfined, saying: "**Since all dharmas are contained within bodhicitta, cultivate well a mind of great compassion.**"

From the perspective of those of lesser intelligence who are training in the lower levels of wisdom, all that appears does indeed exist, and both vehicles accept that the root of all dharma teachings is characterized by the precept of not harming others. Beyond this, however, there is the non-abiding, luminous empty nature, which is explained thus:

> It is not merely empty; rather it is emptiness with a core of compassion.

Furthermore, in the higher vehicles, one does not merely refrain from harm but one also engages actively in benefiting others. As it is said in the *Luminous Jewel of the Vehicles*:

བྱང་ཆུབ་སེམས་ལ་རབ་གནས་པ། །སྟོང་ཉིད་ལ་སོགས་ཐག་མི་རིང་། །
ཐབས་དང་ཤེས་རབ་ཟུང་འབྲེལ་ན། །སྤྱོད་ཚུལ་གང་ལྟར་གནས་ཀྱང་
སྟེ། །ཕོ་ན་ཉིད་ལ་འགྱུར་བ་མེད། །ཅེས་གསུངས་པ་དང་། དབུ་མ་དེ་ཁོ་
ན་ཉིད་ལས། སྙིང་རྗེའི་ཡུལ་དུ་སེམས་ཅན་ཏེ། །དེ་རྒྱུ་བྱང་ཆུབ་སེམས་
ལས་བྱུང་། །ཞེས་པས་ན་འགལ་བ་མེད་པ་དང་། །བསླབ་བཏུས་ལས་
ཀྱང་། བྱང་ཆུབ་ཏུ་ཡང་བློ་བརྟན་བྱ། །ཞེས་གསུངས་པས་ན་གང་མཐའ་
གཉིས་སུ་མི་ལྟུང་བར་བྱ་བའི་ཆེད་དུ་གསུངས་སོ། །དེའི་ཕྱིར་ན་སྔོན་གྱི་
སློབ་དཔོན་རྣམས་ཀྱང་མཐའ་གཉིས་ལས་མ་ཡོལ་པས་འཇུག་པར་བྱ་
ཞེས་གསུངས་སོ། །དེས་ན་ཚིག་དོན་ནི་རྟོགས་སླ་བས་ཧ་ཅང་མ་སྤྲོས་
སོ། །དེས་ཆད་ལྟ་ལ་སོགས་པ་རྣམ་པར་བཀག་ནས། དེ་ནི་དངོས་ཀྱི་
དོན་སྣང་བ་ཐམས་ཅད་ཀྱི་རིགས་དོན་ལ་བསྒོམ་པ་འཆད་པ་ནི། ཆོས་
ཐམས་ཅད་རང་བཞིན་གྱིས་འོད་གསལ་བས་ན་མི་དམིགས་པའི་འདུ་
ཤེས་བསྒོམ་པར་བྱའོ་ཞེས་བསྟན་པ་སྟེ།

> The one who practices bodhicitta
> Is not far from emptiness and the like.
> When method and wisdom are united,
> No matter what one does,
> There is no change in the nature of reality.

And, from the *Mādhyamaka Treatise on the Essence of Reality*:

> The object of compassion is sentient beings
> And its cause is bodhicitta.

Thus, there is no contradiction. Also, in the *Sikṣāsamuccaya,* the following instruction is given so that one does not fall into either of the two extremes:

> Make your mind stable in bodhicitta.

Thus, the masters of the past have advised us to practice without falling astray into either of the two extremes. Since the words and their meaning are easy to comprehend, I have not elaborated very much on this section.

Having in this way refuted the extreme view of nihilism and so on, the Buddha now explains the meditation on the main point, the reality of all appearances, by saying: **"Since all phenomena are naturally luminous, cultivate well a mind free of reference point."**

དེ་ཡང་རང་ལ་སྣང་བའི་ཆོས་འདི་ཐམས་ཅད་ངོ་བོ་ཉིད་ལ་རྟོག་པ་དང་བྲལ་བས་སྒྲིབ་བྱེད་མེད་དེ། དཔེར་ན་ནམ་མཁའ་རང་བཞིན་གྱིས་དག་པ་བཞིན་ནོ། །དེ་བས་ན་ཆོས་ཐམས་ཅད་འོད་གསལ་བ་སྟེ། དཔེར་ན་ཉི་མའི་འོད་ཟེར་བཞིན་ནོ། །དེ་ལ་ཁ་ཅིག་ན་རེ། ཁྱེད་ཀྱི་དཔེ་ལ་གནོད་པ་ཡོད་དེ། ནམ་མཁའ་དག་པ་ལ་ཉིམ་སྣང་བ་ལ་འོད་ཟེར་གསལ་ཀྱང་སྤྲིན་ལ་སོགས་པས་སྒྲིབ་གཡོགས་ཡོད་ན་མི་གསལ་བ་བཞིན་དཔེ་མ་གྲུབ་སྟེ། གནོད་དོ་ཞེ་ན། དེས་མི་གནོད་དེ། ཉིམའི་འོད་ཟེར་ལ་ནི་ནམ་ཡང་སྒྲིབ་གཡོགས་ཡོད་པས་མི་གསལ་བ་དང་མེད་པས་གསལ་བ་ལ་སོགས་པ་དང་སྟེ་སྤྱི་སེམས་ཅན་གྱི་སྣང་པ་ལ་སྣང་བའི་ཕྱིར་རོ། །དེས་ན་ཆོས་རྣམས་ཀྱི་རང་བཞིན་ལ་འོད་གསལ་བ་སྒྲིབ་པ་མེད་པ་དང་། མི་གསལ་བ་སྒྲིབ་བཅས་མེད་པས་ན་སེམས་ཅན་གྱི་སྣང་བ་ལ་ཡིན་ཏེ། ཉོན་མོངས་པའི་སྒྲིབ་པ་ལ་སོགས་པ་གསལ་བས་ཀྱང་ཆོས་ཀྱི་ངོ་བོ་ཉིད་ལ་གསལ་བ་མེད་ལ། སྒྲིབ་པས་མི་གསལ་བ་མེད་པར། ཡང་དབུ་མ་རིགས་པ་བརྟག་པ་ལས།

All phenomena that appear are essentially free of concepts, and thus without obscuration, like the naturally pure sky. Therefore, all phenomena are naturally luminous, like the rays of the sun. Some may argue that this analogy is invalid, saying that even though the rays of the sun may be luminous in the clear sky, if there is obscuration due to clouds or anything else, they will not be luminous. They will claim that for this reason the analogy is not established and is invalid.

However, the analogy is not invalid. The fact that the sun's rays are not luminous when obscured by clouds but are luminous when not obscured by them is only how things appear in the general experience of beings. It is not that the nature of phenomena itself is luminous when unobscured and non-luminous when obscured; this is simply how it occurs within the experience of sentient beings.

Thus, clearing away the afflictive and other types of obscurations will not actually make the nature of phenomena luminous, and, in the same way, while this nature remains obscured, this will not make it non-luminous.

As it is said in the *Mādhyamaka Treatise on the Analysis of Reasonings*:

ཆོས་ཀྱི་དངོས་པོ་གནས་པ་ལ། །དུས་དང་ཆེ་ཆུང་གསལ་མི་གསལ།།
འབྱེད་པར་གྱུར་པའི་གང་ཟག་དེ། །ང་ཡི་འཁོར་དུ་ཛི་སྟེ་རིགས། །དེ་
བས་འོད་གསལ་སྟོང་པ་ཡིན། །ཞེས་བཤད་དོ། །དེས་ན་དངོས་པོ་ལ་
དམིགས་པ་མེད་པ་སྣང་ཙམ་ཉིད་ན་སྟོང་པས་ན་ཡུལ་མི་དམིགས་ཏེ་
འཛིན་པའི་ཤེས་པ་མི་དམིགས་པས་ན་དམིགས་བྱ་དམིགས་བྱེད་གཉི
ག་ལ། གྲུབ་པ་གནས་མེད་པའི་ཕྱིར་མི་དམིགས་པའི་འདུ་ཤེས་རབ་ཏུ་
བསྒོམ་པར་བྱའོ། །དེ་ཡང་སྐབས་ཀྱི་ཚིག་གི་བསྒོམ་པའི་དངོས་པོ་དེས་
འཆི་ཀ་མའི་ཚེ་ཞེས་ཐམས་ཅད་ལ་སྦྱར་བར་རིག་པར་བྱའོ། །འོན་གལ་
ཏེ་འཆི་ཁ་ཁོ་ན་བསྒོམ་གྱི་གཞན་དུ་མ་ཡིན་ནམ་ཞེ་ན། །དེའི་གྲོལ་བ་ལ་
སྐབས་མེད་དེ། འཆི་ཁ་ཞེས་པ་ནི་དངོས་པོ་དང་དུས་ལ་ངེས་པར་གཟུང་
བ་མེད་དེ། དབུ་མ་སྒྲུབ་པ་ཆེན་པོ་ལས། མི་རྟག་འགྱུར་ལ་གནས་
དང་དུས། །གང་འདི་ཡོད་པར་ངས་མ་མཐོང་། །དེ་བས་སྐྱེས་པ་ཁོ་ན
ནས། །འཆི་བདག་ཁ་ན་གནས་པ་ཡིན། །ཞེས་སློབ་དཔོན་ཀླུ་སྒྲུབ་ཀྱིས་
གསུངས་པ་དང་།

> Could anyone at all be included in my retinue
> Who discriminates in terms of time, between
> large and small,
> Luminous and non-luminous,
> With regard to the nature of things?
> This nature, therefore, is luminous and empty...

In this way, as things are without reference point and empty merely by appearing, neither an object nor an apprehending mind is perceived. As there is thus no reality in either the object or subject of perception, one should cultivate well this lack of reference point.

The phrase, "at the time of death" should be attached to each of the objects of meditation described here.

One may then object, "Isn't it that one should only meditate in this way at death, and not at other times?" There is no room for this objection: "the time of death" is not referring to any specific object or time. For as the master Nāgārjuna said in the *Great Accomplishment of Mādhyamaka*:

> All places and times are impermanent, subject to
> change.
> I have never seen anything that is not.
> Thus, merely by being born
> One is already in the jaws of the Lord of Death.

ནམ་ཞིག་སངས་རྒྱས་མ་གཏོགས་པར། །མི་རྟག་ལ་སོགས་གནས་པ་ཡིན། །ཞེས་པ་དང་། ཡང་སློབ་དཔོན་ཀླུ་སྒྲུབ་ཀྱིས་རང་ལ་འཆི་བའི་དུས་ངེས་པ་མེད་པས་ཐར་པའི་དོན་དུ་འབད་པ་ནི་བརྩོན་འགྲུས་ཆེན་པོ་དང་ལྡན་པས་བྱའོ་ཞེས་གསུངས་པས་ན་འཆི་ཁ་མ་ཞེས་རྒྱལ་པོ་ལ་གདམས་པའི་མདོ་སོགས་ནི་དཔེ་ཙམ་ཡིན་ཏེ་སྐྱེས་ནས་འཆི་ཁ་མ་ཡིན་པའི་ཕྱིར་རོ་ཞེས་འཆད་དོ། །ཁ་ཅིག་ནི་གྲོལ་བ་ལ་འདོད་པས་སྒྲུབ་པ་ཡང་སྣང་སྟེ། བསྒོམ་པ་ལ་འཆི་ཁར་བསྒོམ་ལ་ཡང་རྟོག་པ་མེད་ཅེས་འཆད་དོ། །འདི་ནི་ངན་ཏེ་འཆི་ཁའི་གནས་སྐབས་ན་སྡུག་བསྔལ་གྱི་ཚོར་བ་ལ་སོགས་པས་གཟིར་བའི་སྐབས་སུ་ཏིང་ངེ་འཛིན་མི་སྐྱེ་བ་མེད། ཐེག་པ་ཆེ་ལ་ཞུགས་པ་སྟེ། །ཇི་སྲིད་གསོན་པར་ལས་གྲུབ་ནས། །འཆི་བའི་དུས་སུ་དགའ་བས་འགྲོ། །ཞེས་གསུངས་པས་ན་འཆི་ཁ་མ་ནི་སྐྱེས་ཙམ་ཉིད་ན་འཆི་ཁ་མར་གནས་པ་ཡིན་ནོ་ཞེས་འཆད་པ་བཟང་ངོ་།།

རང་ནི་རང་བཞིན་གྱིས་སྟོང་པའམ། གནས་པའི་དོན་བཤད་ནས་རེ་ཞིག་ཕྱི་ནང་གི་ཉེ་དུ་དང་ནོར་རྫས་ལ་སོགས་པ་ལ་ཡང་ཆགས་པར་མི་རིགས་པར་སྟོན་པ་ནི།

And:

> Eventually, everything aside from the buddha
> Is found to be impermanent.

Moreover, Ācārya Nāgārjuna has said that since the time of one's death is uncertain, one should always be striving for liberation with great diligence. Thus, it is explained that "the time of death" and the situation described in the *Rājādeśasūtra* are merely illustrative examples, since as soon as one is born one is already facing death.

Some will object to this position, saying that these points are to be meditated on only at the moment of death since at that moment one will be free of other thoughts, but this is a poor interpretation. For at the time of death one is tormented by pain and suffering and so cannot give rise to samādhi. As it is said:

> Having entered the great vehicle
> And practiced for as long as one lives,
> At death one goes with joy.

Thus, the better explanation is that one is living in the moment of death from the very moment one is born.

Having explained how the actual state of things is empty of nature, the Buddha now sets out to show that it is not reasonable to be attached to outer and inner objects such as friends, relatives, and possessions. He

དངོས་པོ་ཐམས་ཅད་མི་རྟག་པས་ན་ཅི་ལ་ཡང་མི་ཆགས་པའི་འདུ་ཤེས་རབ་ཏུ་བསྒོམ་པར་བྱའོ་ཞེས་བྱ་བ་ལ་སོགས་པ་གསུངས་ཏེ། དེ་ལ་དངོས་པོ་ནི་ཕྱིར་བརྟེན་པར་སྣང་བ་ཐམས་ཅད་དང་། ནང་གཡོ་བར་སྣང་བ་སྣོད་བཅུད་ཐམས་ཅད་ཀྱང་མི་རྟག་སྟེ། འདུས་བྱས་ཐམས་ཅད་མི་རྟག་པ། །ཞེས་པ་དང་། དངོས་པོ་ལ་སོགས་རྟག་པར་ངས་མ་མཐོང་། །དེ་བས་ཆགས་པའི་བློ་མ་འཇུག །ཅེས་པ་དང་། སྐབས་དང་སྦྱར་ན་དབུ་མ་རིགས་པ་བརྟག་པ་ལས། གང་ལ་ཆགས་པ་དེ་ཉིད་སྤྱངས། །དེས་ནི་འཆིང་བར་འགྱུར་པའི་ཕྱིར། །ཁྱད་པར་བུ་དང་བུ་མོ་སོགས། །སྤྱང་བའི་ཡུལ་དུ་བྱ་བར་རིགས། །ཞེས་བཤད་པས་ན། གནས་སྐབས་བརྗེ་བས་ན་དེ་ལ་ཆགས་པའི་གནས་མེད་པས་ནམ་ཡང་ཆགས་པར་མི་བྱ་སྟེ། དེའི་གནས་སྐབས་ནི་མི་རྟག་པའི་རྣམ་པར་ངོ་བོ་ཉིད་ལ་གནས་པས་བྱ་བ་མེད་དེ། དེས་ན་ཆགས་པ་མེད་དེ། ནང་སེམས་ཅན་དང་། ཕྱི་ཡོ་བྱད་ལ་ཡང་ཆགས་པ་མེད་པར་བྱའོ་ཞེས་བསྟན་པའི་དོན་ཏོ། །

says: **“Since all entities are impermanent, cultivate well a state of mind that is not attached to anything at all...”**

Here, “entities” refers to all that appears as the inanimate external world, and to all the animate beings inside it—the vessel and its contents. All of this is impermanent. As it is said:

> Everything conditioned is impermanent.

And:

> I do not see a single thing that is permanent.
> Therefore my mind is not attached.

And, as a quotation relevant to this context, it is said in the *Mādhyamaka Treatise on the Analysis of Reasonings*:

> Abandon whatever you have attachment for
> As it will only bind you.
> In particular, it is better to regard
> Sons, daughters, and so forth as something to be given up.

Since circumstances will change, there is nothing to be attached to; thus one should never become attached. The truth of the matter is that all things are by their very nature impermanent; thus, there is really nothing to be done, and one should not become attached either

དེ་ཡང་བློ་རབ་འབྲིང་གི་བྱེ་བྲག་གིས་གཞན་ལ་བཏང་བ་མི་དམིགས་
པས་ཟིན་པའི་མ་ཆགས་པ་དང་། དངོས་པོ་ལ་མ་ཆགས་ཀྱང་དེའི་འདོད་
པའི་ཡུལ་ལ་ཆགས་པ་དང་མ་ཆགས་པ་འདྲ་ཡང་དམིགས་མེད་ཀྱི་
རྒྱུས་མ་ཐེབས་པས་མ་བྲལ་བའི་བློ་ཅན་གྱིས་རིམ་པ་བཞིན་བློ་ལ་སྣང་
བར་མཁས་པས་བཤད་པས་ན་འདིར་ནི་དངོས་པོ་ཡུལ་གང་ཟག་ཐམས་
ཅད་ལ་མི་དམིགས་པས་ཤེས་རབ་དང་མ་བྲལ་བར་གནས་བས་མ་
ཆགས་པའི་གཙོ་བོའམ་མཆོག་དེ་ཡིན་པས་ན་སྐབས་དོན་ཡང་དེ་ཡིན་
པར་རིག་པར་བྱའོ་ཞེས་བཤད་དོ། །དེ་ལས་གཞན་པ་བསྟན་བཅོས་རྣམ་
གཉིས་ལ་སོགས་པའི་རང་བཞིན་ནི་བཏང་བ་དང་ལྡན་པའི་ཆགས་པ་
མེད་པ་མ་ཡིན་པའི་ཕྱིར་ན། སློབ་དཔོན་ཀླུ་སྒྲུབ་ཀྱིས། ཆགས་པའི་ཡུལ་
ལ་དངོས་མེད་པར། །དེ་ལ་ཆགས་པ་སྐྱེ་བ་དེ། །རིགས་སམ་གལ་ཏེ་
རི་བོང་རྭ། །དེ་ལའང་ཆགས་པ་སྐྱེ་བར་རིགས། །ཞེས་གསུངས་པ་དང་
མཐུན་པས་ན་ཆགས་པ་མེད་དེ་མི་རྟག་པར་གནས་པས་ཞེས་སྐབས་
དོན་དང་སྦྱར་རོ། །

to inner sentient beings or to outer objects. This is the meaning of this passage.

Furthermore, it is said by the wise that one may practice generosity infused with non-reference and therefore not be attached, or one may practice generosity while not being attached to things in general, but just to desirable objects in particular. This latter kind of generosity, although similar to non-attachment, is not sealed with non-reference.

These two types of non-attachment occur for those of highest and middling mental capacities respectively. Therefore, the most important and supreme type of non-attachment is to never be parted from the prajñā that does not grasp at any entity, object, or individual. This is also how one should understand the meaning of this passage.

Other types of non-attachment, such as those taught in the two treatises,[5] are not the same as the non-attachment that is being taught here.

Ācārya Nāgārjuna says:

> If it were reasonable to be attached
> To objects of attachment that do not exist,
> Then it would also be reasonable
> To be attached to the horns of a rabbit.

Reading this quotation alongside the current passage, we may understand it to be concerning

འདུ་ཤེས་ནི་དེ་ལ་ཐབས་ཀྱིས་གནས་པས་ན་བསྒོམ་པའམ་དེ་ལ་དངོས་པོ་དེ་གནས་པས་ན་དེའི་ཁྱབ་པ་སྒྲུབ་པའི་ཚུལ་དུ་བྱའོ་ཞེས་བཤད་དོ། །

བརྟེན་པ་དང་རྟེན་དུ་རྒྱུ་ཚོགས་པས་འབྲས་བུ་འབྱུང་པ་དེའི་ཕྱིར་འདིར་ཡང་དེ་ཁོ་ན་བཞིན་འབྱུང་ངམ་སྙམ་ན་རེ་ཞིག་དམ་པའི་དོན་ལ་དེ་མི་སྣང་སྟེ། སེམས་རྟོགས་ན་ཡེ་ཤེས་ཡིན་པས་ན་སངས་རྒྱས་གཞན་མི་བཙལ་བའི་འདུ་ཤེས་བསྒོམ་པར་བྱའོ་ཞེས་གསུངས་ཏེ། དེའི་དངོས་པོ་ནི་ཉན་ཐོས་པ་དང་། སེམས་ཙམ་པ་དང་། དབུ་མ་པ་ལ་སོགས་པའི་ལྟ་བ་དང་བསྟུན་ན་ཡང་སེམས་ཙམ་པ་ཡིན་པར་ཤེས་པ་ཁ་ཅིག་ནི་ཡོད་པར་མངོན་པས་ན་དེ་ནི་མ་ཡིན་ཏེ། སེམས་རྟོགས་ན་ཞེས་པ་ནི་དོན་ནི་རྟོགས་པར་བྱ་བའི་ཡེ་ཤེས་སམ་སེམས་དེ་གང་ཡང་མེད་པས་ན་སེམས་རྟོགས་ན་ཞེས་བཤད་པས་འགེགས་པའི་ནའམ། ཡང་ན་སེམས་རྟོགས་ན་ཞེས་པ་ཡེ་ཤེས་ལ་སྣང་བའི་སེམས་རྟོགས་ན་དེ་ཁོ་ན་ཡེ་ཤེས་ཡིན་པས་ན་ཡེ་ཤེས་ཡིན་པའོ་ཞེས་འཆད་པས་ན་ཉན་ཐོས་ལ་སོགས་པར་གནས་པ་མེད་དོ། །

non-attachment due to the impermanent nature of things.

It is explained that one should cultivate this state of mind by skillful means, or alternatively, by training in the logical establishment of the characteristic of impermanence in all entities.

Results arise from collections of causes, the elements of cause and effect functioning as that which is depended upon and that which depends, respectively. Is it the case that wisdom arises in the same way? The answer to this is "No." This is not how things are on the ultimate level. Thus, the Buddha says: **"When the mind is realized, that itself is wisdom. Therefore, cultivate well the notion that buddha is not to be searched for elsewhere."**

Some may argue that, although the above statement can be interpreted in accordance with the views of the Śrāvakas, Cittamātrins, Mādhyamikas and others, it is evidently the Cittamātra position. This is not actually the case. In the phrase, "When the mind is realized," we may understand the word "when" as carrying a sense of negation, in which case this statement is referring to the wisdom or mind that is to be realized, yet which does not exist in any way at all.[6] Alternatively, one could interpret "When the mind is realized, that itself is wisdom" as having the meaning: "When one realizes the mind that appears to wisdom, that in itself is wisdom." Explained in this way, the

དེས་ན་མདོ་སྡེ་ལས་ཀྱང་། སེམས་ཉིད་ཡེ་ནས་མེད་པ་ལ། །དེ་ལ་རྟོགས་པའི་བློ་མི་འཇུག །མ་ཞུགས་པ་དེ་དེ་ཤེས་ཡིན། །དེ་ཤེས་ཡེ་ཤེས་བླ་ན་མེད། །ཅེས་གསུངས་པ་ཡང་སྤྱི་མའི་ཁོངས་སུ་འགྲོའོ། །དཀོན་བརྩེགས་ལས་ཀྱང་། འོད་སྲུངས་སེམས་ནི་ཡོངས་སུ་བཙལ་ནས་མི་རྙེད་དོ། །གང་མི་རྙེད་པ་དེ་མི་དམིགས་པ་ཡིན་པའོ། །གང་མི་དམིགས་པ་དེ་འདས་པའམ། ད་ལྟར་རམ། མ་འོངས་པ་མ་ཡིན་པས་ན། ཞེས་རྒྱ་ཆེར་གསུངས་སོ། །ཡང་སེམས་གང་གིས་ཡོངས་སུ་རྟོགས་པ་དེ་ཡང་སྟོང་པ། ཡོངས་སུ་རྟོགས་པ་དེ་ཡང་སྟོང་པ་ཞེས་བྱ་བ་ལ་སོགས་པ་གསུངས་པས་ན་དངོས་པོ་རྟོགས་རྒྱུ་མེད་པ་ཞེས་བཤད། དེ་རྟོགས་པ་དེ་ལ་ཡེ་ཤེས་བླ་ན་མེད་པ་ཞེས་བྱ་སྟེ། སངས་རྒྱས་གཞན་ནས་བཙལ་བྱ་མ་ཡིན་ཏེ། བཙལ་བྱ་ཡིན་ན་སེམས་ཅན་ཐ་དད་པའི་སྐྱོན་ཡང་གནས་པའི་ཕྱིར་རོ། །དེ་བས་ན་གཞན་ན་བཙལ་བྱ་མེད་ཅེས་བྱ་བ་རྟོགས་པའི་མདོ་ལས་ཀྱང་། འདི་ཙམ་སྣང་བ་ལོག་པ་ལ། །ཡེ་ཤེས་བླ་ན་མེད་པ་ཡིན། །

statement is not referring to the śrāvakas or others. The following quotation from the sūtras is relevant to this point:

> As mind itself is primordially non-existent,
> The mind that realizes it does not engage with it.
> Such non-engagement is knowledge of it;
> Such knowledge is supreme wisdom.

Also, in the *Ratnakūṭa*:

> "Kāśyapa, when one looks for the mind, one does not find it. What is not found is not perceived, and since what is not perceived is not of the past, present, or future..."

And, just as it is said that the mind that realizes is empty, that the realization itself is empty, and so on, it is likewise explained that there is no entity to be realized. The realization of this point is called "supreme wisdom." The buddha is not to be searched for elsewhere, since, if there were something else to be searched for, the fault of buddha and sentient beings being separate and different would ensue. That there is nothing to be searched for elsewhere is explained in *The Sūtra of Realization*:

> The subsidence of this notion
> Is the supreme wisdom.

དེ་ཕྱིར་སངས་རྒྱས་སྒྲ་ཙམ་ཞིག །གཞན་དུ་བཙལ་ལམ་དངོས་འཛིན་
མིན། །སྒྲ་ལ་བཙལ་བར་བྱ་མིན་ཏེ། །རྟོགས་པ་དེ་ཉིད་རང་ལ་ཡིན། །
ཞེས་གསུངས་སོ། །དེ་བས་ན་རྣམ་པར་རྟོག་པ་གོམས་པས་གནས་པས་
མ་རྟོགས་པ་དེ་ལ་ཐ་དད་པར་རྟོགས་པ་ནི་མཐའ་གཉིས་མ་སྤྱངས་པའི་
གང་ཟག་ཏུ་ཤེས་པར་བྱའོ། །ཚིག་གི་གོ་ཆ་དང་པོས་ནི་དོན་སྣང་བའི་རང་
བཞིན་ལ། གཉིས་པས་ནི་ཀུན་རྫོབ་དང་བསྟུན་ནོ། །དེའི་འོག་མས་ནི་
སྟོང་པ་དང་བསྟུན་ལ། དེའི་འོག་མས་ནི་རྣམ་པར་རྟོག་པ་དང་བསྟུན་ནོ། །
དེའི་འོག་མས་ནི་མཐར་ཐུག་ལ་གཟུང་འཛིན་ལ་མི་དམིགས་པས་ན་
སངས་རྒྱས་པ་ལ་དུས་དང་སྤྱི་ཕྱི་དང་།

> Therefore, "buddha" is merely a word.
> There is nothing to be searched for elsewhere,
> nothing to be held as an entity,
> Nothing to be searched for in words.
> The realization itself is within you.

Therefore, understand that those who, through their habituation to concepts, have not gained this realization and thus view these phenomena as something separate, are individuals who have not abandoned the two extremes.

The first statement, "**Since all phenomena are naturally pure, cultivate well the notion of lack of existence,**" is referring to the nature of objects in their appearing mode.

The second, "**Since all dharmas are contained within bodhicitta, cultivate well a mind of great compassion,**" is spoken from the point of view of the relative level of reality.

The third, "**Since all phenomena are naturally luminous, cultivate well a mind free of reference point,**" is spoken from the point of view of emptiness.

The next, "**Since all entities are impermanent, cultivate well a state of mind that is free of attachment to anything at all,**" is said from a conceptual point of view.

The next, "**When the mind is realized, that itself**

ཆེ་ཆུང་དང་བཟང་ངན་མེད་དེ། དཔེར་ན་མར་མེ་མཛོད་དང་ད་ལྟར་གྱི་སེམས་ཅན་ཐ་མལ་བ་ལ་ཡང་ཁྱད་པར་མེད་པར་མཉམ་པ་ཉིད་དུ་གནས་པ་ཡིན་ནོ་ཞེས་ངོ་བོ་ཉིད་ལ་གནས་པའི་དོན་བཤད་པ་ཡིན་ཞེས་མཁས་པ་ཡན་ཆད་གསུངས་ལ། ཁོ་བོས་ཀྱང་དེ་སེམས་པ་ཕྲ་བ་སྐྱེས་པ་འདི་བརྗོད་པས་ཁ་ཅིག་སྐྲག་པ་དང་དངངས་པ་ལ་སོགས་པའི་ཡུལ་ཅན་འདི་ནི་བསྟན་པར་བྱ་བ་མ་ཡིན་ཏེ། གསང་བའི་ལེའུ་དང་པོ་ལས། གང་ལ་ཆོས་ཉིད་གནས་པ་དེ། །ལེགས་པར་རྟོགས་དང་དེ་ལ་མོས། །དེ་ལ་ཅུང་ཞིག་སྨྲིན་པར་བྱ། །དེ་ལས་བཟློག་ལ་དེ་མི་སྨྲིན། །ཞེས་གསུངས་པས་དེ་ནི་དམ་པའི་དོན་ལ་གནས་པའོ་ཞེས་འཆད་པར་འགྱུར་རོ། །དེ་བས་དེ་དག་གི་བསྡུ་བའི་ཚིགས་སུ་བཅད་པ་ནི། བཅོམ་ལྡན་འདས་ཀྱིས་ཚིགས་སུ་བཅད་དེ་བཀའ་སྩལ་པ་ཞེས་བྱ་བ་ལ་སོགས་པ་ནས་སངས་རྒྱས་གཞན་དུ་མ་ཚོལ་གྱི་བར་གྱིས་དོན་བསྡུས་ནས་ནམ་མཁའི་སྙིང་པོ་ལ་ཡིད་གཟུང་བའི་ཕྱིར་དུ་བསྒྱུར་བའམ། བསྟན་པའི་ཚུལ་དུ་བསྟན་པ་སྟེ།

is wisdom. Therefore, cultivate well the notion that buddha is not to be searched for elsewhere," is an explanation of the essential nature of things. Ultimately, apprehended and apprehender are not found, and within the enlightened state there is no time, no earlier and later, no large and small, no good and bad. For example, from the point of view of this state, the previous buddha Dīpaṃkāra and all the ordinary beings of the present time in fact abide undifferentiated, in complete equality. The learned, at least, explain these matters in this way.

As for myself, I have understood them to a slight degree, and this expression of that understanding should not be taught to those who might become frightened, disturbed and so on by any of it. As is said in the first chapter of *The Secret*:

> Some explanation of this may be given
> To those who understand the nature of reality
> And have an interest in it.
> It should not be taught to those who do not.

Thus it is explained that this teaching concerns the ultimate, the sublime meaning.

Then there are the verses that summarize the material, beginning with: "**The Bhagavān then spoke the following verses...**" and continuing until "**Don't search for buddha elsewhere!**" The Buddha

དེ་ནི་བསྟུས་པའི་ཁྱད་པར་ལས་དོན་ལ་ཁྱད་པར་མེད་དེ་ཞེས་འཆད་པས་
ན་ཡང་དག་པར་རྫོགས་པའི་སངས་རྒྱས་ཀྱིས་གསུངས་པ་དང་འཁོར་
རྣམས་དགའ་བ་སྐྱེས་པ་ནི། བཅོམ་ལྡན་འདས་ཀྱིས་དེ་སྐད་ཅེས་བཀའ་
སྩལ་ནས་ཞེས་པའོ། །འཁོར་དགའ་བ་སྐྱེས་པ་ནི་བྱང་ཆུབ་སེམས་
དཔའ་ནམ་མཁའི་སྙིང་པོ་དང་། དེ་ལ་སོགས་པའི་འཁོར་ལྷ་མ་སྲིན་
སྡེ་བརྒྱད་ལ་སོགས་པ་རྣམས་ཡི་རང་ནས། བཅོམ་ལྡན་འདས་ཀྱིས་
གསུངས་པ་ལ་ཡི་རང་བར་གྱུར་ནས་བསྟོད་པ་ལ་སོགས་པ་མཛད་དོ
ཞེས་འཆད་དོ། །བདག་འདྲ་སྡེབ་སྦྱོར་གསལ་ལྡན་མ་ཡིན་ཀྱང་། །དོན་
ལ་མོས་པའི་གང་ཟག་རང་བས་དམན་པ་དང་། །ཆོས་ཉིད་མཐོང་ལ་
ལོག་པར་རྟོག་པ་ཅི་ཡོད་ཀྱི། །དོན་དུ་བདག་གིས་བྱས་པ་ཡིན། །དེ་ལས་
བྱུང་བའི་དགེ་བ་དེས། །བདག་དང་མཐའ་ཡས་མ་རིག་པ། །མི་མཐུན་
ཤེས་རབ་ཀྱིས་འཇོམས་ཤོག །དོན་ལ་མོས་པའི་མཐའ་གཉིས་མེད་པར་
ཤོག །

repeats these topics so that Ākāśagarbha will be able to remember their meaning. Apart from the fact that they are concise, these verses are no different in meaning from what has already been explained above. The sentence that reads "**The Bhagavān having said this**..." conveys that the genuine, perfect Buddha thus spoke and that the retinue then rejoiced. As for the retinue rejoicing, it is explained that this consists of the bodhisattva Ākāśagarbha and the rest of the retinue—the gods, rākṣasas, the eight classes of gods and spirits and others—rejoicing in what the Bhagavān has taught and uttering praises and so forth.

> Although someone like me has no brilliance with regards to composition,
> I have written this for the sake of those lesser than myself
> Who aspire to the true meaning,
> And for the purpose of dispelling misconceptions about the nature of reality.
>
> By the virtue that comes from this,
> May the ignorance—both my own and that of all countless beings—
> Be conquered by its antidote, prajñā!
> May those aspiring to the true meaning be free of the two extremes!

འཕགས་པ་འདྲའ་ཀ་ཡེ་ཤེས་ཀྱི་མདོའི་དོན་གསལ་བ་ཞེས་བྱ་བ། སློབ་དཔོན་ཞི་བ་ལྷས་མཛད་པ་རྫོགས་སོ།། །།རྒྱ་གར་གྱི་མཁན་པོ་ཛྙཱ་ན་ཛ་ཡ་དང་། བོད་ཀྱི་ལོ་ཙྪ་བ་འཕགས་པ་ཤེས་རབ་ཀྱིས་བསྒྱུར་བའོ།། །།

This completes the *Clarification of the Meaning of the Wisdom of the Time of Death Sūtra* by Ācārya Śāntideva. It was translated by the Indian preceptor Dharmarāja and the Tibetan translator Pakpa Sherab.

The Sūtra

Arranged for Chanting

༄༅། །འཕགས་པ་འདའ་ཀ་ཡེ་ཤེས་ཞེས་བྱ་བའི་མདོ་བཞུགས་སོ།།

The Noble Wisdom of the Time of Death Sūtra

རྒྱ་གར་སྐད་དུ། ཨཱརྱ་ཨ་ཏྱ་ཡ་ཛྙཱ་ན་ནཱ་མ་མཧཱ་ཡཱ་ན་སཱུ་ཏྲ། བོད་སྐད་དུ།
འཕགས་པ་འདའ་ཀ་ཡེ་ཤེས་ཞེས་བྱ་བ་ཐེག་པ་ཆེན་པོ་མདོ།

gyagar ké du arya ata gnana nama mahayana sutra, böké du pakpa daka yeshé shyé jawa tekpa chenpo do

In the Indian language: *Āryātyayajñānanāmamahāyānasūtra*. In the Tibetan language: *pakpa daka yeshe shyé jawa tekpa chenpo do*. In the English language: *The Noble Mahāyāna Sūtra entitled Wisdom of the Time of Death.*

སངས་རྒྱས་དང་བྱང་ཆུབ་སེམས་དཔའ་ཐམས་ཅད་ལ་ཕྱག་འཚལ་ལོ། །

sangye dang jangchub sempa tamché la chaktsal lo

Homage to all buddhas and bodhisattvas!

འདི་སྐད་བདག་གིས་ཐོས་པ་དུས་གཅིག་ན། བཅོམ་ལྡན་འདས་འོག་མིན་ལྷའི་རྒྱལ་པོའི་ཁང་བཟང་ན་བཞུགས་ཏེ་འཁོར་ཐམས་ཅད་ལ་ཆོས་སྟོན་པ་དང་། བྱང་ཆུབ་སེམས་དཔའ་སེམས་དཔའ་ཆེན་པོ་ནམ་མཁའི་སྙིང་པོས་

བཅོམ་ལྡན་འདས་ལ་ཕྱག་འཚལ་ནས་འདི་སྐད་ཅེས་གསོལ་ཏོ། །

diké dak gi töpa dü chik na, chomdendé womin lha'i gyalpö khang zang na shyuk té, khor tamché la chö tönpa dang, jangchub sempa sempa chenpo namkhé nyingpö chomdendé la chak tsal né diké ché sol to

Thus I once heard. The Bhagavān was present in the palace of the king of the gods of Akaniṣṭa teaching the dharma to his retinue when the bodhisattva mahāsattva Ākāśagarbha prostrated to the Bhagavān and asked the following question:

བཅོམ་ལྡན་འདས་བྱང་ཆུབ་སེམས་དཔའ་ནམ་འཆི་ཁ་མའི་སེམས་ཇི་ལྟར་
བལྟ་བར་བགྱི། བཅོམ་ལྡན་འདས་ཀྱིས་བཀའ་སྩལ་པ། ནམ་མཁའི་སྙིང་
པོ་བྱང་ཆུབ་སེམས་དཔའ་ནམ་འཆི་བའི་ཚེ་འདའ་ཀ་ཡེ་ཤེས་བསྒོམ་པར་
བྱའོ། །དེ་ལ་འདའ་ཀ་ཡེ་ཤེས་ནི་ཆོས་ཐམས་ཅད་རང་བཞིན་གྱིས་རྣམ་པར་
དག་པས་ན་དངོས་པོ་མེད་པའི་འདུ་ཤེས་རབ་ཏུ་བསྒོམ་པར་བྱའོ། །
ཆོས་ཐམས་ཅད་བྱང་ཆུབ་ཀྱི་སེམས་སུ་འདུས་པས་ན་སྙིང་རྗེ་ཆེན་པོའི་འདུ་
ཤེས་རབ་ཏུ་བསྒོམ་པར་བྱའོ། །ཆོས་ཐམས་ཅད་རང་བཞིན་གྱིས་འོད་གསལ་
བས་ན་མི་དམིགས་པའི་འདུ་ཤེས་རབ་ཏུ་བསྒོམ་པར་བྱའོ། །དངོས་པོ་
ཐམས་ཅད་མི་རྟག་པས་ན་ཅི་ལ་ཡང་མི་ཆགས་པའི་འདུ་ཤེས་རབ་ཏུ་བསྒོམ་
པར་བྱའོ། །སེམས་རྟོགས་ན་ཡེ་ཤེས་ཡིན་པས་ན་སངས་རྒྱས་གཞན་དུ་མི་
བཙལ་བའི་འདུ་ཤེས་རབ་ཏུ་བསྒོམ་པར་བྱའོ། །

chomdendé jangchub sempa namchi kha mé sem jitar tawar gyi, chomdendé kyi katsal pa, namkhé nyingpo jangchub sempa namchi wé tsé daka yeshé gompar ja o, dé la daka yeshé ni chö tamché rangshyin gyi nampar dakpé na, ngöpo mepé dushé rabtu gompar ja o, chö tamché jangchub kyi sem su düpé na, nyingjé chenpö dushé rabtu gompar ja o, chö tamché rangshyin gyi ösalwé na, mimik pé dushé rabtu gompar ja o, ngöpo tamché mitakpé na, chi la yang mi chakpé dushé rabtu gompar ja o, sem tok na yeshe yinpé na, sangye shyendu mi tsalwé dushé rabtu gompar ja o

"Bhagavān, how should a bodhisattva regard the mind at the time of death?"

The Bhagavān then replied: "Ākāśagarbha, at the moment of death, the bodhisattva should train in the wisdom of the time of death. The wisdom of the time of death consists of the following: Since all phenomena are naturally pure, cultivate well the notion of lack of existence. Since all dharmas are contained within bodhicitta, cultivate well a mind of great compassion. Since all phenomena are naturally luminous, cultivate well a mind free of reference point. Since all entities are impermanent, cultivate well a state of mind that is not attached to anything at all. When the mind is realized, that itself is wisdom. Therefore, cultivate

well the notion that buddha is not to be searched for elsewhere.”

བཅོམ་ལྡན་འདས་ཀྱིས་ཚིགས་སུ་བཅད་དེ་བཀའ་སྩལ་པ།

ཆོས་རྣམས་རང་བཞིན་རྣམ་དག་པས། །
དངོས་པོ་མེད་པའི་འདུ་ཤེས་བསྒོམ། །
བྱང་ཆུབ་སེམས་དང་རབ་ལྡན་པས། །
སྙིང་རྗེ་ཆེན་པོའི་འདུ་ཤེས་བསྒོམ། །
ཆོས་རྣམས་རང་བཞིན་འོད་གསལ་བས། །
དམིགས་པ་མེད་པའི་འདུ་ཤེས་བསྒོམ། །
དངོས་པོ་ཐམས་ཅད་མི་རྟག་པས། །
ཆགས་པ་མེད་པའི་འདུ་ཤེས་བསྒོམ། །
སེམས་ནི་ཡེ་ཤེས་འབྱུང་བའི་རྒྱུ། །
སངས་རྒྱས་གཞན་དུ་མ་ཚོལ་ཅིག །

chomdendé kyi tsik su ché dé katsal pa, chö nam rangshyin namdakpé, ngöpo mepé dushé gom, jangchub sem dang rab denpé, nyingjé chenpö dushé gom, chö nam rangshyin ösalwé, mikpa mepé dushé gom, ngöpo tamché mitakpé, chakpa mepé dushé gom, sem ni yeshe jungwé gyu, sangye shyendu ma tsol chik

The Bhagavān then spoke the following verses:

> “Since phenomena are by nature pure,
> Cultivate the notion of lack of existence.
> Since they are infused with bodhicitta,
> Cultivate a mind of great compassion.
> Since everything is naturally luminous,
> Cultivate a mind free of reference point.
> Since all entities are impermanent,
> Cultivate a state of mind that is free of
> attachment.
> Mind is the cause for the arising of wisdom;
> Don’t search for buddha elsewhere!”

བཅོམ་ལྡན་འདས་ཀྱིས་དེ་སྐད་ཅེས་བཀའ་སྩལ་པ་དང༌། བྱང་ཆུབ་སེམས་དཔའ་ནམ་མཁའི་སྙིང་པོ་ལ་སོགས་པའི་འཁོར་འདུས་པ་ཐམས་ཅད་རབ་ཏུ་དགའ་མགུ་ཡི་རངས་ནས། བཅོམ་ལྡན་འདས་ཀྱིས་གསུངས་པ་ལ་མངོན་པར་བསྟོད་དོ། །

chomdendé kyi deké ché katsal pa dang, jangchub sempa namkhé nyingpo lasokpé khor düpa tamché rabtu gagu yirang né, chomdendé kyi sungpa la ngönpar tö do

The Bhagavān having said this, the bodhisattva Ākāśagarbha and all those gathered in the retinue rejoiced with delight and praised the Bhagavān’s

teaching.

འཕགས་པ་འདའ་ཀ་ཡེ་ཤེས་ཞེས་བྱ་བ་ཐེག་པ་ཆེན་པོའི་མདོ་རྫོགས་སོ།། །།མངྒ་ལཾ།།

pakpa daka yeshé shyé jawa tekpa chenpö do dzok so, mangalam

This completes the noble Mahāyāna Sūtra entitled *Wisdom of the Time of Death*. Auspiciousness!

Endnotes

A Commentary on the Wisdom of the Time of Death Sūtra, by Prajñāsamudra

1. This is a reference to an Indian convention of identifying certain elements of a treatise at the beginning of a commentary on it. Generally, these elements consist of:

1. The subject matter (Skt. *abhidheya*, Tib. *brjod bya*)
2. The means of expression (Skt. *abhidhāna*, Tib. *rjod byed*)
3. The purpose (Skt. *prayojana*, Tib. *dgos pa*)
4. The ultimate purpose (Skt. *prayojananiṣṭhā*, Tib. *dgos pa mthar phyin pa*)
5. The connection (this is either the connection between the previous elements or the origin of the treatise.) (Skt. *saṃbandha*, Tib. *'brel pa*)

2. The Buddhist sūtras were originally maintained orally before they were written down. At councils of the saṅgha, one or more monks, called saṅgītikāras (Tib. *sdud pa po*) would recite sūtras in their entirety, including the phrase "Thus I have heard at one time." It seems that Prajñāsamudra is here explaining that the reciter would include this phrase in order to show that he was a saṅgītikāra and had learned and memorized other texts.

3. This quotation from the *Laṅkāvatārasūtra* explains that the sambhogakāya buddhas reside and attain enlightenment in Akaniṣṭa, whereas the nirmāṇakāya buddhas reside and

attain enlightenment on earth.

4. Tib. *chos zab mo la bzod pa*, Skt. *gambhīradharmakṣānti*. This refers to realization of emptiness.

5. The Tibetan root text reads *de la* here; there is no real English equivalent for this expression, and its meaning is so subtle that we decided to leave it out of the translation of the root text. Prajñāsamudra's commentary on this phrase is typical of the technical style of Sanskrit commentaries, in which the significance of words and phrases is explained in minute detail.

6. *phyi rol don du smra ba*: lit. those who assert the existence of external objects.

A Commentary on the Wisdom of the Time of Death Sūtra, by Śāntideva

1. This refers to the four parts of this sentence: "Thus", "I", "once", and "heard." These four words may be interpreted as signifying the authenticity of the sūtra.

2. According to ancient Indian tradition, to be called *bhagavān* one must possess the following six qualities: 1) dominion, 2) courage or strength, 3) fame, 4) fortune, 5) wisdom, and 6) the absence of worldly desires.

3. The Tibetan root text reads *de la* here; there is no real English equivalent for this expression, and its meaning is so subtle that we decided to leave it out of the translation of the root text. Śāntideva's commentary on this phrase is typical of the technical style of Sanskrit commentaries, in which the

significance of words and phrases are explained in minute detail.

4. This is an explanation of the Sanskrit word *dharma*, which in this case is being derived from the verb *dhṛ* which means “to bear, to carry.”

5. This could refer to the Vaibhāṣhika and Sautrāntika tenet systems.

6. *bgegs pa’i na* is referring to the Sanskrit grammatical construction that the translators have translated into Tibetan as *na*. This lends this line two possible meanings. We have translated both.

ཡི་གེ་ཉི་ཤུ་རྩ་དྲུག་པ་འདི་དཔེ་ཆའི་ནང་དུ་བཞག་ན་དཔེ་ཆ་དེ་ཅི་འདྲར་
བགོམས་ཀྱང་ཉེས་པ་མི་འབྱུང་བར་འཇམ་དཔལ་རྩ་རྒྱུད་ལས་གསུངས་སོ། །

This twenty-six syllable mantra is from the *Root Mañjuśrī Tantra*. When it is placed inside texts, it prevents negative karma from being accrued by stepping on or over them.

For further publications by Lhasey Lotsawa, please visit:

www.lhaseylotsawa.org